

Bouwhistorisch onderzoek: Goorestraat 1, Boxtel

31-12-2015

John van Lierop

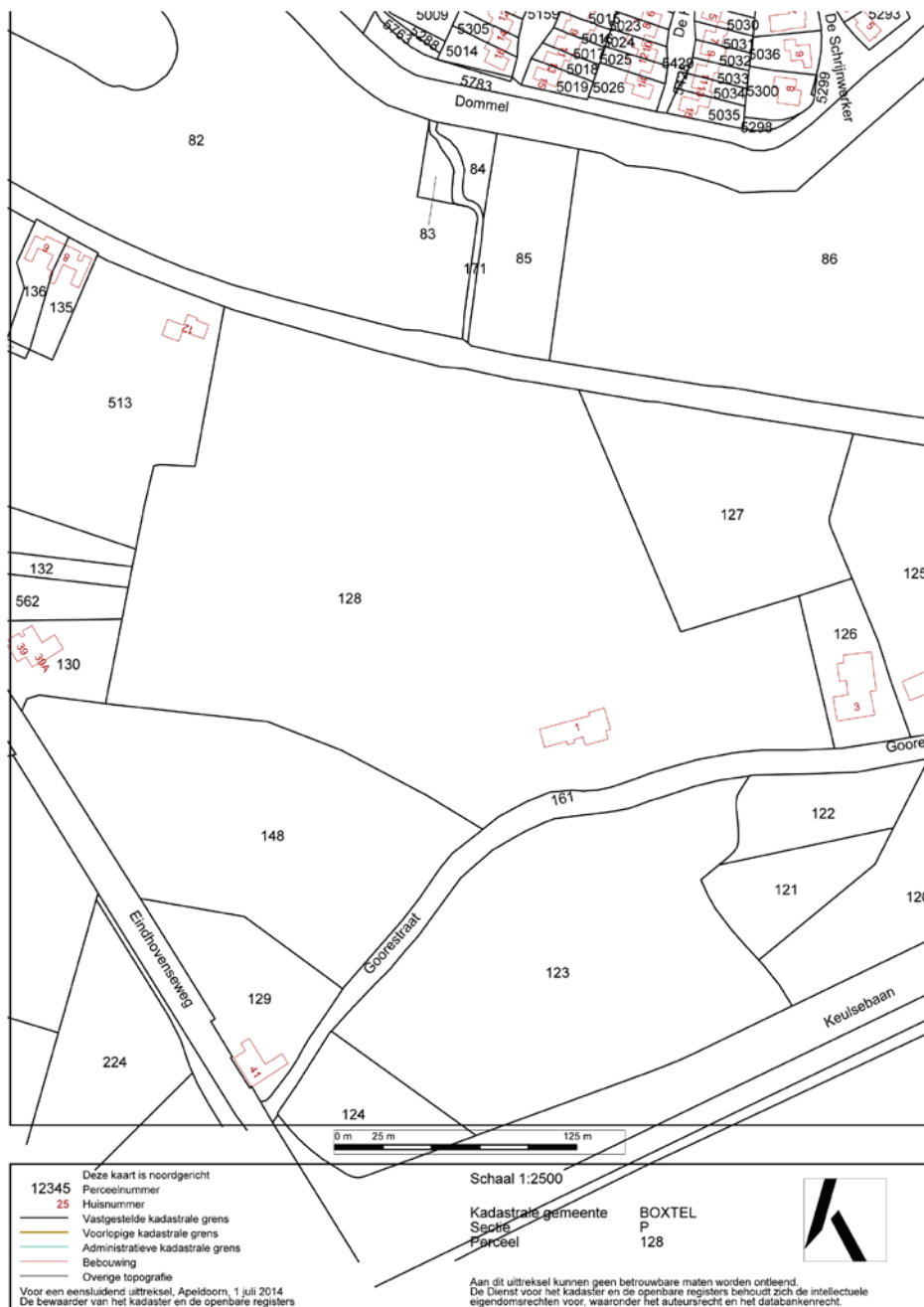
architectuur / bouwhistorie / restauratie

Bouwhistorisch onderzoek: Goorestraat 1, Boxtel

31-12-2015

02. Luchtfoto van het complex Goorestraat 1 voor de fatale brand. Google / Aerodata International View 2015

03. Kadastrale kaart 2014. Kadaster.

0 Algemene gegevens

0.1 Colofon / Objectgegevens

opdrachtnr.: 14-016
 datum opname: n.v.t.
 uitvoering: John van Lierop (bouwhistoricus)

adres: John van Lierop architectuur bouwhistorie restauratie
 Jan Heijnsstraat 29
 5041 GB Tilburg
 telefoon: 06-54697524
 e-mail: info@johnvanlierop.com

Object: Kartuizerhoeve,
 Adres: Goorestraat 1
 5283 RD Bodelmonde
 Gebruik/beheer: afgebrand / gesloopt

Eigendom: H. Peijnenburg
 Adres: Goorestraat 1
 5283 RD Bodelmonde

Opdrachtgever: Stichting Kartuizerklooster Sinte Sophia van Constantinopel
 Dhr. G. van den Oetelaar
 adres: Kasterensestraat 15
 5298 NV Liempde
 telefoon: 0411-632043

Kadastrale gem.: Bodelmonde
 Sectie: P
 Kadastraal obj.: 128
 Monumentnr.: voormalig gemeentelijk monument 0757/BOX-63

Niets uit deze rapportage mag worden veeleenvoudigd en / of openbaar gemaakt d.m.v. druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van John van Lierop. Hiermee wordt verwezen naar het auteursrecht en copyright volgens de Nederlandse Wet.

0.2 Inhoudsopgave

0	Algemene gegevens	
0.1	Colofon / Objectgegevens	06
0.2	Inhoudsopgave	07
0.3	Voorwoord	08
0.4	Inleiding	09
1	Kaartanalyse / erfstructuur	11
2	Analyse van archieffoto's	17
2.1	1892-1920	17
2.2	1920-1960	19
2.3	1960-2013	20
3	Waarnemingen door anderen	21
3.1	Redengevende omschrijving	21
3.2	Interview Dick Zweers	22
4	Tijdens en na de brand	27
5	Archeologische opgraving	35
6	Sleutelstukken	43
7	Samenvatting	47
8	Hypothesen voor de oudste bouwfase	47
8.1	Eerste hypothese	49
8.2	Tweede hypothese	51
8.3	Derde hypothese	51
8.4	Eindconclusie	52
9	Bronnen	53

04. De Kartuizerhoeve gezien vanaf de parkeerplaats van de 'Ceulse Kar' in 1980. Provincie Noord-Brabant.

05. De Kartuizerhoeve gezien vanaf de Liempdseweg in 1980. Provincie Noord-Brabant.

06. Zuidgevel van Goorestraat 1 in circa 1989. BHIC

07. Lage Noordoosthoek van Goorestraat 1 in circa 1989. BHIC

0.3 Voorwoord

De boerderij werd reeds lang in verband gebracht met de eigendommen van de Kartuizer monniken die zich in 1466 in de streek vestigden en in 1475 al twee aaneengesloten hoeven in bezit hadden die geschonken waren door Arnt Stamelaert en later vermoedelijk 'aaneengesmeed' zijn tot één hoeve. Op 19 april 1507 kochten de Kartuijers voor 100 rg van de erfgenamen Wouter van de Vlasvoort nog een kleine hoeve. In het vervolg van de geschiedenis was er sprake van twee hoeven op Kleinder Liempde. Aangenomen wordt dat Goorestraat 1 (voorheen Liempdseweg 14) daar één van is.¹

Nadat de 'Kartuizerhoeve' het voormalige gemeentelijk monument aan de Goorestraat 1 in het buurtschap Kleinderliempde te Boxtel op 12 februari 2013 door brand werd verwoest, is besloten om de restanten en de ondergrond aan een onderzoek te onderwerpen. In eind 2014 is gestart met het archeologisch onderzoek door leden van Archeologie Vereniging Kempen Peelland (AVKP) en de Heemkundekring Boxtel. Het doel van het archeologisch onderzoek was om zoveel mogelijk kennis over de geschiedenis van het gebouw op deze plek te verzamelen.

Aansluitend aan het archeologisch onderzoek is dit bouwhistorisch onderzoek gestart. Dit onderzoek had tot doel om naar aanleiding van de archeologische vondsten en de restanten van de boerderij die op foto zijn vastgelegd de bouwgeschiedenis van de Kartuizerhoeve te achterhalen. De hoofdvraag was daarbij of er zich in het laatst bekende gebouw bouwkundige onderdelen of archeologische sporen bevonden die in verband gebracht konden worden met de eigendommen van het Kartuizerklooster Sinte Sophia van Constantinopel. Het is gelukt om vanuit het ongewone onderzoek een aantal hypothesen over het ontstaan van het gebouw te ontwikkelen. Door het ontbreken van de primaire bron van het onderzoek, het fysieke gebouw zelf, kan een absolute waarheid echter niet gegeven worden.

Ik wil de Stichting Kartuizerklooster Sinte Sophia van Constantinopel bedanken voor het gestelde vertrouwen. Daarnaast wil ik dhr. Dick Zweers en dhr. Dik Bol (coördinator archeologisch onderzoek) en mevrouw José Poort bedanken voor hun medewerking aan de interviews die voor dit onderzoek van groot belang zijn geweest.

¹ J. Sanders, Kartuijers in het land van de Dommel. Klooster Sint-Sophia van Constantinopel bij 's-Hertogenbosch, 1466-1641. pp 134-135

0.4 Inleiding

Omdat het gebouw voor de start van het bouwhistorisch onderzoek reeds gesloopt was en het archeologisch onderzoek reeds afgerond was heeft er geen bouwhistorische opname in de traditionele zin van het woord kunnen plaatsvinden. Dit onderzoek heeft zich daardoor moeten richten op wat normaliter de 'secundaire bronnen' genoemd worden. Dat wil zeggen: alle te raadplegen informatiebronnen buiten het fysieke onderzoeksobject zelf. Hierna wordt een kort overzicht gegeven van de verschillende bronnen op basis waarvan het verhaal van de Kartuizerhoeve in dit onderzoeksrapport gevormd is.

Interviews:

De personen die in het verleden het pand veelvuldig gebruikt of enkele malen bezocht hebben zijn daarbij tot een belangrijke bron geworden. Belangrijke bron voor het onderzoek in deze zijn bouwhistoricus Dick Zweers die in de jaren voor de brand korte bezoeken heeft gebracht aan de boerderij en Dik Bol die als coördinator het archeologisch onderzoek heeft geleid. In het kader van dit onderzoek zijn bij hen interviews afgelegd om de informatie vast te leggen en in verband te kunnen brengen met overige bronnen.

Fotoanalyse:

Een andere belangrijke bron zijn de foto's die door onder andere familie, omstanders, de media gemaakt zijn voor, tijdens en na de brand. Overige foto's uit het familiearchief en archieven van onder andere de rijks- en streekarchieven (BHIC) die in het verleden zijn gemaakt zijn van waarde gebleken. Foto's van tijdens en na de brand zijn geanalyseerd op bouwsporen die, juist doordat het gebouw door de brand ontleed werd, aan het zicht kwamen.

Kaartanalyse:

De bekende kadastrale archieven geven nauwkeurig inzicht in de ontwikkeling van perceels- en gebouwgrenzen alsmede eigendomssituaties. Op een grotere schaal geven ook de Topografische (Militaire) Kaarten inzicht in de ontwikkeling van het landschap en de gebouw-structuren vanuit het eerste kwart van de negentiende eeuw.

Reconstructie:

De beschikbare bronnen zoals hierboven beschreven hebben geresulteerd in een reconstructie van de plattegrond van de Kartuizerhoeve. Op basis van de analyse van kadasterkaarten, foto's, de interviews en de resultaten van de archeologische opgraving is een beeld ontstaan van waaruit theorieën voor het ontstaan van de 'Kartuizerhoeve' opgesteld konden worden. Deze ontwikkeling is vervolgens, ter illustratie, schematisch in beeld gebracht.

Structuur:

De diepgang van het onderzoek beperkt zich tot een bouwhistorische opname van het 'hoofdgebouw' (woning, stal en schuur). Het bakhuis en de schuur die op de hulpkaart van het kadaster uit 1892 te zien zijn en tijdens het Monumenten Inventarisatie-Project in 1980 nog aanwezig waren worden daarnaast kort belicht. Voor de leesbaarheid worden de beschrijvingen van de interviews en de analyses van de overige secundaire bronnen achter elkaar in afzonderlijke hoofdstukken genoemd. Omdat de afzonderlijke analyses tegelijkertijd plaatsvonden wordt er in de hoofdstukken soms verwezen naar conclusies of denkbeelden uit andere hoofdstukken. In het laatste hoofdstuk worden de verschillende theorieën uiteengezet en met elkaar vergeleken om tot een slotconclusie te komen.

In het rapport is er gebruik gemaakt van kadastrale kaarten en foto's die verkrijgbaar waren door middel van digitale archieven en de gegevens die zijn aangeleverd door de vrijwillige archeologen. De bronaanduiding van de afbeeldingen is bij de afbeelding zelf vermeld. De in het rapport opgenomen afbeeldingen met de aanduiding JvL 2015 zijn recent in het kader van dit onderzoek door auteur vervaardigd. De afbeeldingen met de aanduiding AWN zijn door de leden van Vereniging van Vrijwilligers in de Archeologie en Heemkunde Boxtel vervaardigd.

08. Uitsneden van de eerste kadastrale minuut (Boxtel E1) uit 1832 (noord-zuid gericht). Rechts een close-up van gehucht Klein Liempde. Kadaster

1 Kaartanalyse / erfstructuur:

De kadastrale minuut van 1832 is de oudste kaart waarop we het erf van de boerderij kunnen zien. Het erf is gelegen tussen de Goorestraat en de huidige Liempdseweg. Het gehucht is aangeduid als 'Klein Liempde'.

De Liempdseweg zoals we die nu kennen volgt in een rechte lijn rivier de Dommel. Op het minuutplan uit 1832 en op het bijbehorende verzamelplan is deze weg een doodlopende weg die misschien als informeel pad tussen de weilanden doorgelopen kan hebben. Aan de Liempdse zijde heet dit pad 'De Boxtelse Vloet Pad'. De primaire route van Boxtel naar Liempde liep in die tijd blijkbaar via de weg van 's-Hertogenbosch naar Eindhoven. De huidige straten De Oorsprong, De bleek en Oude dijk vormden rond 1900 gedrieën de straat 'Groote dijk' en eerder rond 1832 dus de 'Weg van Boxtel naar Liempde' (afb. 09). Op de kadastrale kaart uit 1830-1850 en op een kaart uit 1840 is de weg te noorden van de boerderij reeds met laanbomen te zien en loopt deze via een boerderijengroep naar de huidige Eindhovenseweg. Pas op de kaart van 1900 is te zien dat de boerderijengroep doorsneden is door de weg waarnaast ook de telefoonlijn is aangelegd (afb. 10).² Een bijkomstigheid is ook de aangelegde spoorlijn tussen de steden Tilburg, 's-Hertogenbosch, Eindhoven en Wesel.³ Naast de route naar het Duitse Wesel zou later de Keulsebaan worden aangelegd.

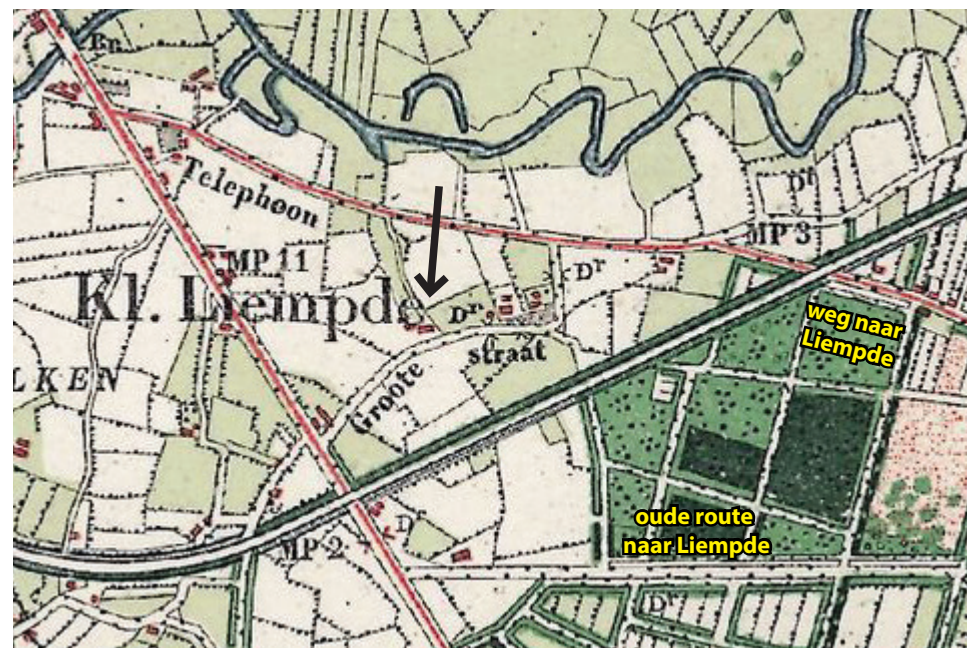
Het verloop van de Goorestraat wijkt in de huidige situatie niet veel af van de situatie in 1832. 'Het Goore straatje' zoals de straat dan vermeld staat kruist bij 'De Ceulse Kar' de weg van 's-Hertogenbosch naar Eindhoven en maakt een haakse knik bij de boerderijengroep ten oosten van de Kartuizerhoeve (afb. 08). In deze boerderijen zijn de huidige huisnummers 1, 3 en 5 te herkennen. Het straatverloop is grilliger van vorm en verloopt naar de toegangen tot de erven en de 'Klein Liempdse Heide'. Tussen de 'bouwlanden' en de heide (gemene grond) zijn stroken met opgaande bomen gelegen. In noordelijke richting sluit de straat haaks aan op de huidige Liempdseweg.

² Op de kaart van 1900 staat de Goorestraat omschreven als Grootestraat.

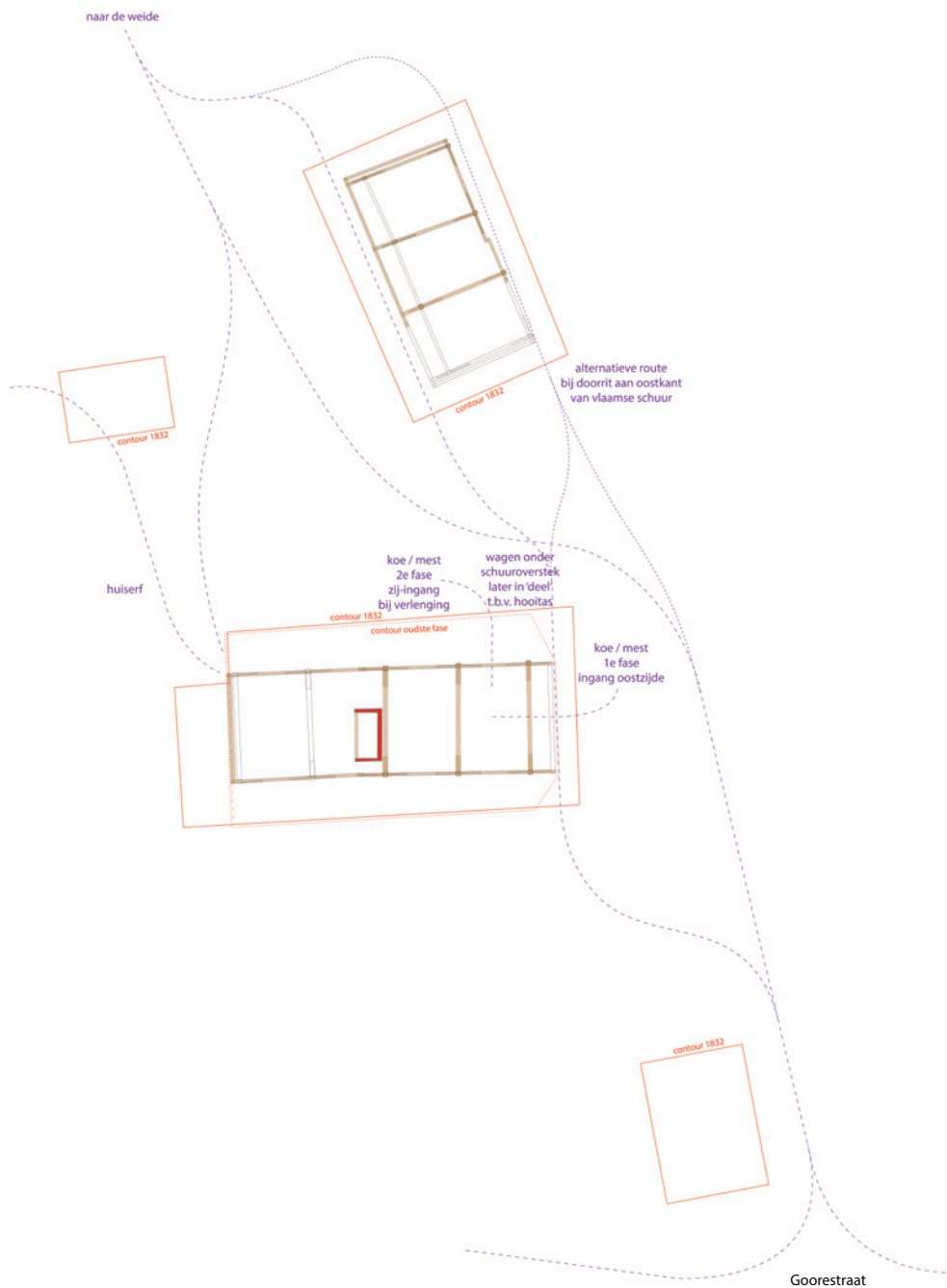
³ De spoorlijn Boxtel - Wesel, ook wel het Duits lijntje genoemd (in Duitsland: Boxteler Bahn), is een voormalige spoorlijn van de Noord-Brabantsch-Duitse Spoorweg-Maatschappij (NBDs). De lijn verbond het Duitse Wesel met het Nederlandse Boxtel via Goch, Gennep, Uden, Veghel en Schijndel. Na 1925 kwam het beheer van het Nederlandse gedeelte van de lijn in handen van de Staatsspoorwegen en het Duitse gedeelte van de lijn kwam (als DB 2515) onder beheer van de DRG.

09. Topografische Militaire Kaart (Nettetekening) 1830-1850. Kadaster

10. Topografische Militaire Kaart 628 (Bonneblad) 1900. Onder de 'Groote straat' loopt inmiddels de spoorlijn Boxtel - Wesel (D). Kadaster

11. Contouren van gebouwen met gebinten in 1832 en daarbij de geschatte routes op het erf. JVL 2015

12. De Armhoef te Boxtel (gesloopt) geeft goed weer hoe de Kartuizerhoeve er in het begin van de negentiende eeuw uit moet hebben gezien. BHIC.

13. Boerderij in Giersbergen met een 'hoekgevel' aan het bedrijfsgedeelte. Heusden Vroeger.

Alle boerderijen op Kleinder Liempde zijn middelgroot en hebben één of meer kleinere bijgebouwen. De boerderij Goorestraat 1 is duidelijk de grootste daarvan. Het huidige hoofdgebouw is enkel in de plek maar niet in de vorm te herkennen. We zien een oost-west kortere rechthoekige vorm met een op de noord-west-hoek een hap er uit. Eerder is er echter sprake van een extra uitbouw waardoor de vorm doet herinneren aan de zogenaamde 'hoekgevelboerderij' waarvan de Armhoeve van Boxtel een prachtig voorbeeld was (afb.12). Aan de noordzijde van de boerderij staat een grote, hoogstwaarschijnlijk, Vlaamse schuur. Aan de zuidzijde aan de Goorestraat staat een kleine schuur wat een wagenberging of misschien een schaapskooi geweest kan zijn? Het kleinste gebouwtje staat in de noordwesthoek van de boerderij. Als dit huisje ook voor 1836 het bakhuis is geweest dan kunnen we aannemen dat het woongedeelte van de boerderij ook oorspronkelijk aan de westkant is gelegen. In 1836 heeft men het kleinste gebouwtje vervangen door een bakhuis. In de tabel op de hulpkaart van het kadaster uit 1837 is de nieuwe toevoeging duidelijk beschreven en ontbreekt de tekst 'bakhuis' echter bij de oude situatie (afb. 18). Het huiserf sluit aan op de Goorestraat en heeft een uitloper naar de weilanden ten noorden van de boerderij.

Om zicht te krijgen op de 'werking' van het erf zoals we dat op de kaart van 1832 zien is een reconstructie gemaakt van de looplijnen en bewegingen van de bewoners hun vee en wagens (afb. 11). Deze werking kan de posities van de (bij)gebouwen mogelijk vanuit het gebruik verklaren. Het is bijvoorbeeld te verwachten dat het bakhuis wat dicht bij de woonruimte gelegen is dan bijvoorbeeld de grote Vlaamse schuur. Dat deze grote schuur er gestaan heeft en in 1892 gesloopt werd is bekend, maar hoe het gebouw op zijn plek stond is onbekend. De inrijpoorten voor de zij-langsdeelschuur kunnen aan de oost- of de westzijde georiënteerd geweest zijn. Omdat deze schuur met de oostzijde tegen de perceelsgrens gelegen was zou men kunnen denken dat de entree dan westelijk gelegen moet zijn. In dat geval ligt de inrit in een lijn met een mogelijk dakoverstek aan de kopse kant van het hoofdgebouw. Vanuit het perceel gezien zijn echter beide oriëntaties voor de Vlaamse schuur mogelijk. Dat ook aan de zuidzijde van Goorestraat 1 in 1832 een bijgebouw is gelegen kunnen we aannemen dat het erf in ieder geval een ontsluiting naar de Goorestraat heeft gehad. De ligging van de mogelijke bewegingen van vee en karren op het erf doen zoals eerder gezegd vermoeden dat de primaire bewoningsruimte aan de westzijde gelegen moet zijn. Dit vanwege de locatie van het bakhuis en de herkenbare knik in de plattegrond die doet denken aan de hoekgevelboerderijen. De mogelijke locatie van een waterput is speculatief. Aangenomen wordt dat deze door de tijd heen meermaals vernieuwd werden. Een exacte locatie kan dus vanuit deze globale analyse niet aangewezen worden.

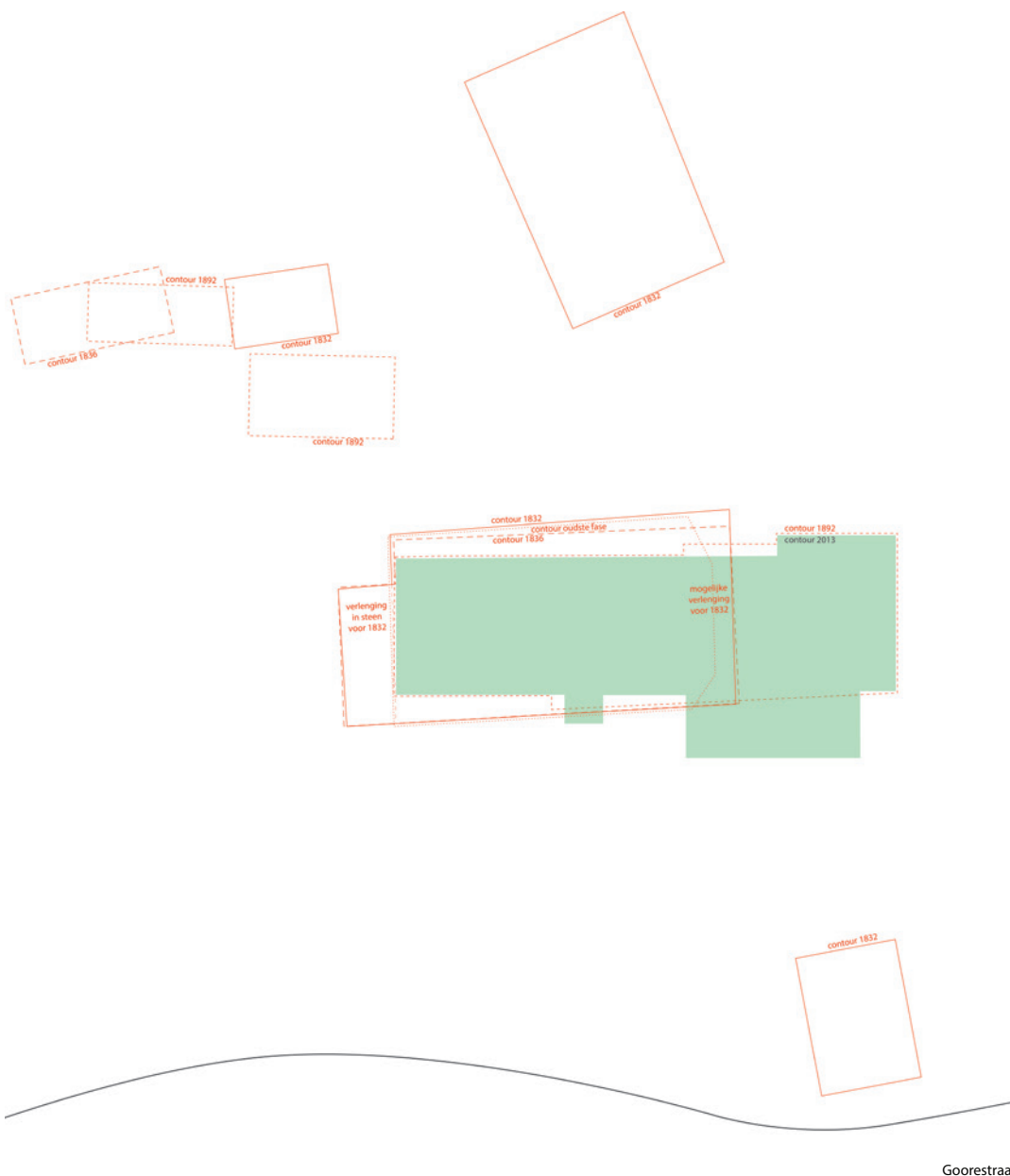
Op de kaart van 1836 (dj 1837) lijkt de noordgevel van de oude boerderij reeds naar binnen geplatst. Mogelijk dat er licht benodigd was in het primair woonvertrek dat door de westelijke uitbreiding nog maar weinig licht door de gevel ontving. Als er door de versmalling een tweebeukige kamerstructuur ontstond dan heeft deze mogelijk de

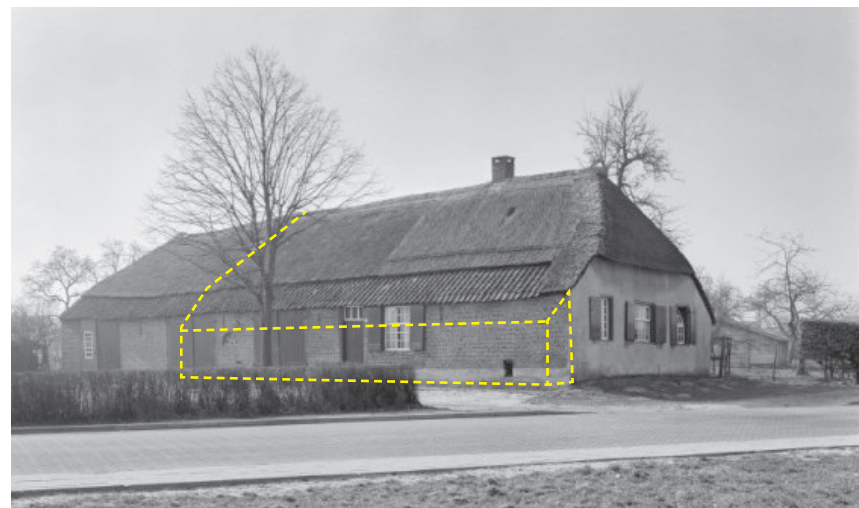
14. Zicht op de Bijgebouwen van de Kartuizerhoeve. Rechts het bakhuis 1980. BHLIC

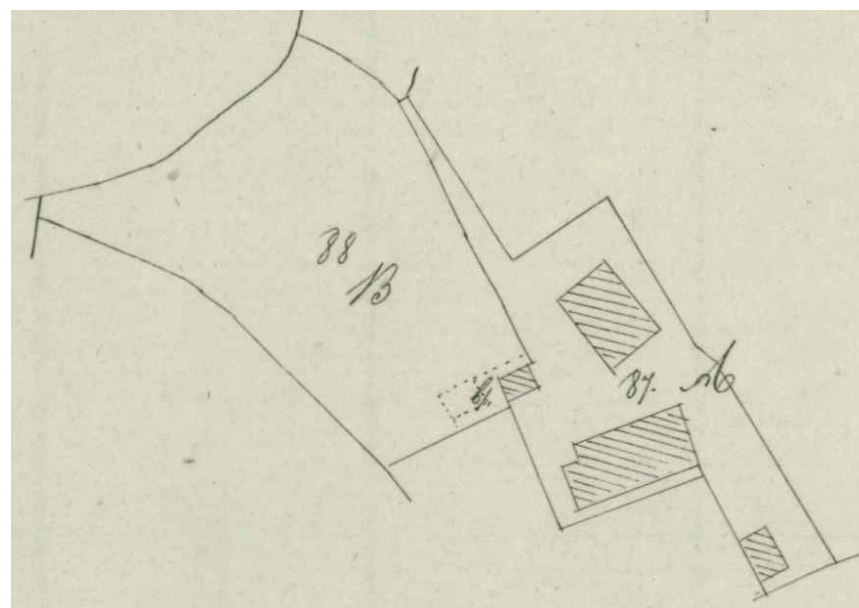
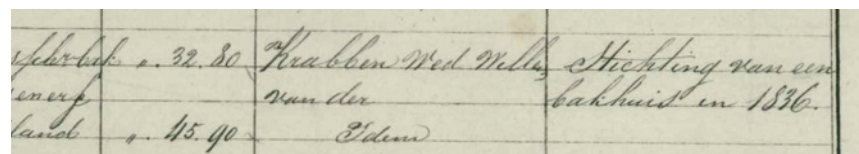
15. Het bijgebouw naast het bakhuis in 1980. Provincie Noord-Brabant.

16. Globale ontwikkeling van de gebouwen van 1832 tot 2013. In groen de laatste contour van het hoofdgebouw. JvL 2015.

17. Deze boerderij (Strabrecht 32, Heeze) van het 'overgangstype' van 'hallehuis' naar 'langgevelboerderij' heeft een lange zijde een hogere muur en zijn de woon- en bedrijfsgebouwen reeds in de lange muur geplaatst. Mogelijk is de straatgevel gecementeerd om de bouwsporen aan het zicht te onttrekken. De gele stippellijn geeft de mogelijke oude contour aan. RCE

18. Uitsneden van de Hulpkaart uit 1837. Op naam van Weduwe van der Krabben is er in 1836 een bakhuys gesticht. Kadaster

indeling van het woonhuis bij de verbouwing in 1892 gedictieerd. Ook de gevel van het stalgedeelte lijkt opgeschoven te zijn. De noordelijke zijbeuk van de boerderij werd hierdoor smaller. Deze ontwikkeling is kenmerkend voor een groot gedeelte van de oudere boerderijen die door verlenging en versmalling vanuit het hallenhuis ontwikkeld zijn tot langgevelboerderij. Een voorbeeld is Strabrecht 32 in Heeze (afb. 17). Het hoogteverschil dat door de eenzijdige versmalling, door het opschuiven van de lange gevel, ontstaat geeft mogelijkheden voor daglicht en toegangen aan de lange zijde. Later ontstaat hieruit de 'langgevelboerderij'.

In 1890 erft Cornelis Peijnenburg de boerderij en bijbehorende grond van zijn schoonouders Hendrikus van Rulo en Maria van Krieken.⁴ In 1892 worden de Vlaamse schuur, de kleine schuur aan de straat en het bakhuis gesloopt. In plaats van het bakhuis verschijnen twee nieuwe schuren (afb. 14-15) waarvan er één wederom als bakhuis werd ingericht⁵ (afb. 19-20). Als de boerderij zelf in 1892 in opdracht van Cornelis Peijnenburg de vorm van een langgevel-boerderij heeft gekregen komt de oriëntatie met de lange gevel op het noorden te liggen. De boerderij Goorestraat 1 draagt dan het huisnummer C 37. Met een rechte weg is het erf verbonden met de Liempdseweg. Later zal het adres Liempdseweg 14 dragen. Blijkbaar was men gewend aan de oude route want in 1911 wordt de perceelsgrens naast de boerderij verlegd zodat ook na de verlenging van de boerderij men er aan de oostzijde gemakkelijk met een kar langs kon.

De familie Peijnenburg wilde in 1892 met de verbouwing duidelijk voldoen aan het voor die tijd meest recente beeld van de destijds moderne boerderij.⁶ De vorm van de boerderij die dan ontstaat is blijkbaar enkel aan de noordzijde aangepast aan het nieuwe wensbeeld. De zuidzijde die nu als een achtergevel vorm krijgt is nog onregelmatig van vorm en bestaat waarschijnlijk nog uit delen van de oude boerderij.⁷ De verschuivende positie die het gebouw door de eeuwen heen doormaakt is op dat moment in de zuidgevel zichtbaar.⁸ Pas jaren later wordt deze scheefstand door de bouw van een nieuwe stenen muur weggewerkt. Daarbij worden aan de zuidzijde een tweetal kleine uitbouwen gerealiseerd. In het verlengde van deze schuine wand kwamen, ter hoogte van het woongedeelte, tijdens het archeologisch onderzoek restanten van funderingen aan het licht. Hieruit kan opgemaakt worden dat de deels gesloopte bredere boerderij mogelijk al een bakstenen woongedeelte had.

4 Overzicht Eigenaren en Pachters van de Grote en Kleine hoeve op Kleinder Liempde, Jan Sanders

5 Waarschijnlijk hing het idee van sloop van het bakhuis reeds in 1980 in de lucht. Bij het Monumenten Inventarisatie Project van Provincie Noord-Brabant zijn namelijk uitzonderlijk veel foto's van het in- en exterieur van het bakhuis gemaakt en geen van het woonhuis en de stal en schuur.

6 Dat het om een verbouwing gaat wordt onderstreept door het schrijven in een krantenartikel uit 1957. Daarin wordt uit overlevering gesproken over de vondsten tijdens de 'verbouwing' van de boerderij van fam. Peijnenburg aan de Kleinderliempdseweg.

7 De hulpkaart van het kadaster uit dienstjaar 1893 laat een geheel nieuw boerderijcomplex zien. Dat is te herkennen aan de rode lijnen. Door de sporen van het archeologisch onderzoek samen te brengen met de oude kadasterkaarten blijkt dat de 'nieuwe' boerderij in grote mate voortkomt uit de oude hoeve en opgevat moet worden als een verbouwing.

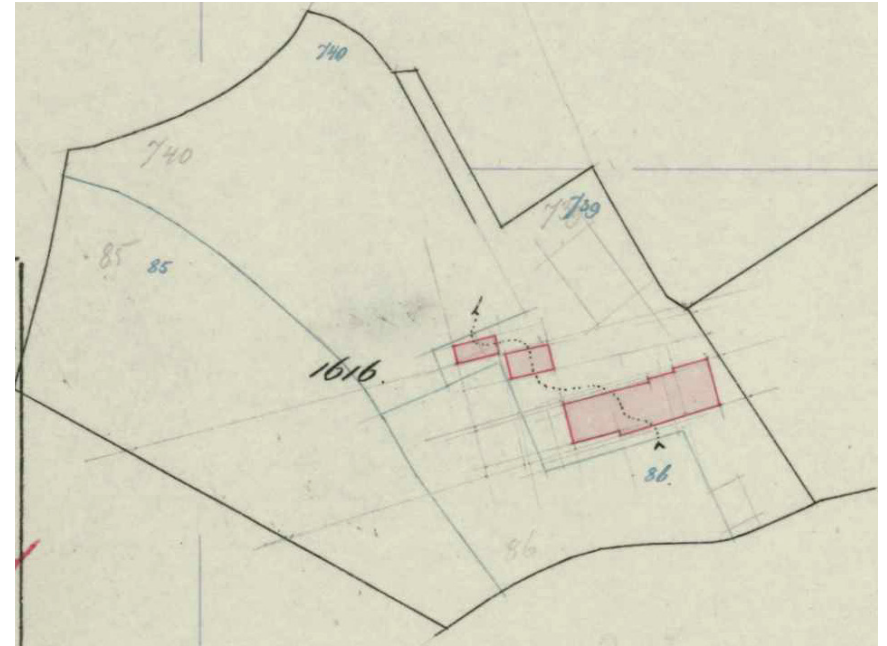
8 De draaiing van het grondplan van het gebouw zal later ook blijken uit het archeologische onderzoek en het onderzoek van de gebintconstructie.

19-20. Het bakhuis van twee zijden gezien. Het huisje is kort voor de sloop gefotografeerd in 1980. Provincie Noord-Brabant.

21. De foto van circa 1910-1920 toont nog heel mooi hoe de boerderij bij de verbouwing van 1892 bedoeld was. BHIC

23. De hulpkaart van het kadaster gemaakt in dienstjaar 1893. Met rode lijnen zijn de nieuwe contouren van de gebouwen aangegeven. In lichtgrijs zijn de verdwenen oude gebouwen ingetekend. Kadaster

22. Het voorkomen van de boerderij in 1980 wijkt op enkele visuele onderdelen af van de oorspronkelijke situatie uit 1892. BHIC

2 Analyse van archieffoto's

Gelukkig zijn er van de Kartuizerhoeve in de laatste eeuw duidelijke foto's bewaard gebleven waardoor we van de buitenzijde een goed beeld hebben hoe de boerderij vanaf 1892 ontwikkeld is. Voor het overzicht kunnen we aan de hand van een drietal stappen door middel van de foto's van voor de brand een beeld schetsen.

2.1 1892-1920

Op de oudst bekende foto van ca. 1910-1920 zien we een grote trotse boerderij zoals deze door Cornelis Peijnenburg in 1882 gebouwd is (afb. 21). Zo te zien zijn er aan het exterieur nog geen wijzigingen doorgevoerd. De boerderij is een langgestrekt volume dat in plattegrond naar de oostzijde breder was. Het dak is met stro gedekt is aan beide zijden afgewolfd en heeft een schoorsteen en enkele dakvensters. Het dak loopt bij het schuurgedeelte tot laag bij de grond af en is ter plaatse van het bredere deel van dakpannen voorzien. Het woonhuis is te herkennen aan de toegangsdeur met bovenlicht die geflankeerd is door een tweetal zesruits-schuifvensters met luiken. Een mooi detail in de gevels van het woonhuis is de aanwezigheid van ventilatieroosters. Deze zijn te herkennen aan de zwarte stippen boven aan de muren. Aan de gevel van het stalgedeelte links naast het woonhuis is de inrichting, van wat destijds nog een potstal moet zijn geweest, goed te zien. Op de scheiding met het woonhuis zien we de loopdeur naar de voorstal of voergang. Van daar uit werden de koeien van voeder voorzien. Voor een beetje lichttoetreding is een klein venster geplaatst. Waar de kar staat staan de staldeuren letterlijk wagenwijd open. De gevelopening is door een licht getoogde balk overspannen. Boven de staldeur is een hooiluik aangebracht zodat men naast de deel ook via de buitenzijde de hooizolder kon 'voltassen'. Zo'n hooiluik in de lange gevel zie je hier vaker en vrij algemeen in de omgeving van onder andere gemeente St. Michielsgestel⁹. De schuur is herkenbaar aan de hoge inrij- of deeldeuren. In het geval van de Kartuizerhoeve zijn dat er twee naast elkaar. Ten opzichte van de gevel komen deze wat naar buiten. De rechter deur zit vermoedelijk op de locatie waar ook in de eerste fase van de boerderij het hooi naar binnen werd gebracht. Links naast de inrijdeuren zien we dat de boerderij in 1892 deels nog in houten wanden gebouwd is. Bij de boerderij is ook het bijgebouw te zien dat reeds in baksteen gebouwd en met dakpannen gedekt is en aan de veldzijde een lagere gevel heeft dan aan de zijde van de boerderij. Het erf is met een houten hek afgeschermd. De ondergrond zal vrijwel niet of slechts deels verhard zijn. Tijdens de archeologische opgravingen is voor de inrijdeuren een oude bestrating van 'kinderkopjes' gevonden (afb. 57).

9

Mededeling D. Zweers.

24. Exterieur van de boerderij in 2003. De grote schootankers geven de positie van de gebinten aan. August van Vught heemkundekring

25. Zuidzijde van het woonhuis in 1980. Provincie Noord-Brabant.

2.2 1920-1960

Door de veranderende eisen op het gebied van onder andere hygiëne worden agrarische gebouwen vaak met het grootste gemak aangepast. Zo ook de boerderij Goorestraat 1. Door de overheid werd onder andere gestimuleerd om de potstal om te bouwen tot een 'Hollandse stal' of 'grupstal'. Daarbij werd de mest niet meer opgevangen in de verdiepte vloer waar de koeien de mest met een toevoeging van onder andere heideplaggen tot een bruikbare en vruchtbare grondverbeteraar door elkaar werkten. Door de introductie van kunstmest werd de productie van koemest minder belangrijk geacht dan een hygiënische productie van melk. (Rechts op afbeelding 26 zien we dan ook dat aan de achterzijde van het huis de melkbussen te drogen hangen.) Daarom werd er een hygiënische grup gemetseld die de gier in een gierkelder verzamelde. Samen met de bouw van een dergelijke gierkelder verdween ook de potstaldeur, werd de stal vergroot en werd er meer daglicht binnengebracht. De aanbouwen (stal en melkhuis of plee) aan de zuidzijde van de boerderij zijn waarschijnlijk ook in deze periode aangebracht. Op een foto uit 1959 is te zien dat de houten wanden van de schuur door baksteen vervangen zijn. Om de nieuwe stal te vergroten is de potstaldeur dichtgemetseld. De hoge inrijdeuren zijn gelijk met de hoge gevel geplaatst waardoor men een hogere inrijhoogte kreeg. Dat een inrijdeur later dan de potstaldeur werd dichtgemetseld zien we aan de introductie van het eerste betonnen stalvenster in het nieuwe muurdeel. De oudere stalen stalramen waren vermoedelijk al een flinke vooruitgang in het lichter en luchtiger maken van de grupstal. Het gietijzer werd vaak bros of roestte aan elkaar. Na de tweede wereldoorlog leidde dat tot de komst van het betonvenster met ventilatiesleuf. Opvallend is dat de onderzijde van alle buitengevels voorzien zijn van een nieuw 'trasraam'. Dit harde metselwerk is waarschijnlijk ter vervanging van slecht en vochtig metselwerk aangebracht. Uit het archeologisch onderzoek bleek dat men oudere zachte stenen heeft hergebruikt om de nieuwe wanden te funderen. Daarnaast werd er een dik pak zwarte grond onder de funderingen aangetroffen. Mogelijk dat deze combinatie er voor gezorgd heeft dat de muren relatief snel vervangen moesten worden. Niet alleen het bedrijfsgedeelte werd vernieuwd. In het woonhuis zijn nieuwe vensters met klepramen geplaatst, de stijl hiervan doet denken aan de jaren '20 van de vorige eeuw. Naast de nieuwe vensters is er ook geïnvesteerd in een nieuwe haard wat we zien aan de tweede schoorsteen die boven het wolfeind is geplaatst. Het dak is blijkens het ingedekte jaartal in 1941 vernieuwd. Of de dakpannen aan de zijde van de Goorestraat er toen zijn opgelegd of er altijd al hebben opgelegen is niet duidelijk. Doorgaans wordt dat als een modernisering of verbetering gezien van het strodak. Daardoor valt te veronderstellen dat de dakpannen bij het belangrijker worden van de Goorestraat op het achterdak gelegd zijn. Hierdoor kreeg de informele achtergevel vermoedelijk meer aanzien. Het feit dat de toegangsdeur tot de bijkeuken er op afbeelding 25 uit ziet als een voordeur.

26. Zicht op de Kartuizerhoeve vanuit het noordwesten, naar in 1959. BHC

27. Zicht op de Kartuizerhoeve vanuit het noordwesten in 1980. Links de recente betonnen stalramen. Provincie Noord-Brabant.

28. Interieur van de huiskamer met de haard in 2003. August van Vught heemkundekring

29. Interieur van de schuur die als stal is ingericht in 2003. Het gebint is van de oude Vlaamse schuur. August van Vught heemkundekring

2.3 1960-2013

Op de foto's die tijdens het Monumenten Inventarisatie Project (Provincie Noord-Brabant) genomen zijn is het gebouw nog beter in detail te zien (afb. 24-26-29). De modernisering van zowel het bedrijfs- als het woongedeelte hebben zich doorgezet. De gietijzeren stalramen hebben inmiddels allemaal plaats gemaakt voor betonnen modellen. De ramen in de voorzijde van het woonhuis zijn van de roedeverdeling ontdaan en voorzien van grotere glasvlakken. Wat we op deze duidelijke foto zien is dat de muurankers een verschil aanduiden in de achterliggende constructie. De dicht bij elkaar en hoog geplaatste ankers in het woonhuis duiden op een zogenoemde enkelvoudige balklaag. De lange ankers in het stalgedeelte markeren de achterliggende oudere houten constructie (gebint). Aan de lage positie is de hooizolder boven de stal te herkennen. Vlak onder het overstekende dak aan de zijgevel zien we de houten ligger die deel uit maakte van de oudere constructieonderdelen van de boerderij. Aan beide zijden is de balk opgelegd op de houten 'langsplaten' die blijkens de foto's van de brand nog steeds het dak droegen. Een aanblik van de achtergevel biedt het gebruikelijke beeld van een niet-representatieve gevel. Dat beeld is (tussen 1920-1941) representatiever gemaakt door de dakpannen en de installatie van een voordeur in het achterdeurkozijn. De overige gevelopeningen hebben vensters volgens dedecoratieve mode uit de voorafgaande periode voor de oorlog. De positie die ze innemen moet dezelfde zijn als voordien. Eventuele verstoringen in het metselwerk die voor een bouwhistoricus aanwijzingen geven om oudere toestanden te kunnen reconstrueren zullen zich achter de vensterluiken hebben bevonden. De asymmetrische positie van het opkamerraam boven het getraliede kelderlicht en het zware kozijn naast de 'voordeur' kunnen suggesties geven voor een voorzichtige reconstructie van een oudere situatie. Op de jongere afbeelding 30 is zichtbaar dat ook de deur naar de voorstal van een ouder type is. Het opkamervenster kan, zoals bij andere onderzoeken is aangetoond, vanuit een wens naar meer daglicht aan één zijde verbreed zijn. De deur met een vieruits bovenlicht met vaste roeden kan evenals overige onderdelen in deze 'informele' gevel hergebruikt zijn uit een ouder gebouw.

Van het interieur zoals dat in gebruik was hebben we enkel een foto van de schuur en een van de woonkamer. De laatste foto geeft ons een blik op de woning zoals deze door de ouders van Hennie Peijnenburg gebruikt werd. De oude schouw is enkel als warmtebron in gebruik en heeft een betegelde achterwand en een geprofileerde haardbalk. Deze is aan de linker zijde voorzien van een kast waar de douche in was opgenomen. Buiten de betimmeringen en recente afwerkingen zoals het behang zien we enkel de deuromlijsting rond de hoge binnendeur. De paneeldeur zal ooit vervangen zijn door een nieuwer model. De secretaire die tegen de wand staat geeft mogelijk een beter beeld van hoe het interieur er in 1892 uit gezien moet hebben.

Wat we tot dusverre hebben kunnen zien is dat de boerderij in ruim 120 jaar zijn hoofdvorm heeft kunnen behouden. De gevels zijn door de eisen en wensen der tijd aangepast. Dit geldt zowel voor het gebied van bedrijfsvoering als voor het

wooncomfort. De context van de boerderij is sterker gewijzigd. De kleine bijgebouwen hebben plaatsgemaakt voor grootschalige bedrijfsbebouwing. Het grote dakvlak en kleine kenmerken aan het exterieur van de boerderij, zoals de lange muurankers en de houten balken in de zijgevel, roepen vermoedens op dat de boerderij nog oudere onderdelen bevat van de boerderij die op oude kaarten van voor 1892, het jaar dat volgens het kadaster de Kartuizerhoeve 'nieuw' gebouwd werd.

3 Waarnemingen door anderen

3.1 Redengevende omschrijving

De heer Otto Wttewaall heeft in 1991 in opdracht van gemeente Boxtel een monumenten-inventarisatie verzorgd. Ook Goorestraat 1 maakte daar destijds deel van uit. In de redengevende omschrijving die uit zijn beschouwing volgde is op te maken dat hij naast een beschrijving ook een hypothetische bouwhistorie zag.

Doorgaans worden tijdens de beschouwingen voor monumenteninventarisaties enkel de buitenzijde van gebouwen bekeken. Gezien de bevindingen die Wttewaall beschrijft moet hij echter binnen zijn geweest.¹⁰ Hij schrijft ook dat het gebouw het uiterlijk van een langgevel heeft gekregen en feitelijk een oudere kern bevat die naar zijn idee, mogelijk afgeleid van de sleutelstukken op de gebinten (afb. 31) en de bekende vestigingsgeschiedenis van de Kartuizer monniken, uit de vijftiende of zestiende eeuw zou kunnen bestaan. Het oorspronkelijke model noemt hij een langhuis waarmee hij de nu bekende term 'hallenhuys' bedoeld zal hebben. Het woonhuis, met balkdragende muren, dat hij zag dateerde hij op in de tweede helft negentiende eeuw. Dat valt volledig te rijmen met de mutatiegegevens van het kadaster. Hij is stellig in zijn opvatting dat het huidige woonhuis is aangebouwd.

In zijn opmerkingen legt hij evenals bouwhistoricus Dick Zweers de nadruk op de gebintstellen met de sleutelstukken en geeft de suggestie dat de drie lage ankerbalken wel eens het oude woongedeelte bepaald zouden kunnen hebben. De korbelen van de lage oudste gebintparen ontbreken naar zijn waarneming. Na de drie lage volgden nog drie hoge ankerbalk-gebinten. Hij heeft kennelijk niet gezien dat de laatste twee daarvan tot een Vlaamse schuur behoord hebben.

In zijn opmerkingen geeft Wttewaall te kennen dat hij het kadastrale minuutplan heeft gezien waarop volgens hem het oorspronkelijke 'langhuis' stond en een bakhuis dat in 1983 gesloopt is. Ten tweede geeft hij aan dat het verband dat de boerderij zou hebben met de Kartuizer monniken nog niet bewezen is. Ten derde adviseerde Wttewaall om een dendrochronologisch onderzoek uit te laten voeren om de ouderdom van de constructie te bepalen.¹¹ Misschien dat ook hij gehoopt heeft dat deze gebinten het verband tussen Goorestraat 1 en de Kartuizer monniken zouden kunnen leggen?

¹⁰ Om dit te verifiëren is in het kader van dit onderzoek contact opgenomen met Dhr. Otto Wttewaall.

¹¹ Het uitvoeren van een dendrochronologisch onderzoek bleek helaas niet mogelijk. Uit de verbrande balken is een schijf hout gespaard. Na analyse van het stuk hout bleek dat er te weinig jaarringen in zaten om een goed resultaat te bekomen. Daarnaast bleken de jaarringen te breed en grillig van structuur waardoor Prof. E. Jansma van RCE het advies gaf om het onderzoek niet te laten uitvoeren.

30. Zicht op de straatgevel van de Kartuizerhoeve in 1980. Het oude kozijn (rechts) is opgenomen in jonger metselwerk. Provincie Noord-Brabant.

31. Bewerkt 'vast' sleutelstuk, Goorestraat 1. BHIC

32. Dubbel gebintpaar in boerderij Dorpsstraat 112 in Schaft (Valkenswaard) tijdens de rondgang op de vriendendag van Stichting de Brabantse boerderij in 2014. JvL 2014.

3.2 interview Dick Zweers

Bouwhistoricus Dick Zweers heeft omstreeks juni 2010 in de functie als lid van de gemeentelijke monumentencommissie in Boxtel de boerderij Goorestraat 1 bezocht. Naar aanleiding daarvan is Dick Zweers op 13-07-2015 in het kader van dit onderzoek geïnterviewd. De instelling van zijn bezoek was naar aanleiding van de ontvangen subsidiegelden voor het herstellen van het rieten dak van het gemeentelijk monument Goorestraat 1. Daarna heeft Dick Zweers nog tweemaal kort en op eigen initiatief een bezoek gebracht waarbij hij ook een deel van het interieur heeft bezichtigd. Dhr. Hennie Peijnenburg was zijn gesprekspartner, zijn ouders heeft Zweers nooit gezien of gesproken. De bezichtigingen aan de boerderij bleven beperkt tot de begane grond van de stal en de schuur en de zolder boven de stal. Het woonhuis is echter nooit bezocht.¹² Na de brand heeft hij met Dik Bol de puinhopen en de restanten van de houten constructie bekeken. Een enkel onderdeel van het gebint waar nog spint en een gaaf oppervlak te zien was is daarbij geborgen voor nader dendro-chronologisch onderzoek.

Zoals opgemerkt is tijdens de rondgangen steeds de aandacht gegaan naar de gebinten in het bedrijfsgedeelte. Deze betroffen het middengedeelte (grupstal) en de schuur in het oosten. De toegang kreeg men direct via de bijkeukendeur in de zuidgevel. De ruime grupstal werd overspannen door een eiken gebintconstructie van drie gebintvakken lang. Het eerste gebint na de brandmuur (oost) stond circa een halve meter van de muur vandaan. Het gebint had zware houtdimensies en de afstand tussen de gebinten was groot. De plaats van deze gebinten is te herkennen aan de grote schootankers in de voormalige voorgevel (afb. 24). Zweers herinnert zich dat minstens één gebintstijl naar de gevel verplaatst was. Doorgaans werd bij zo'n verandering ten behoeve van een grote potstal de ligger vervangen door een langer exemplaar. Desalniettemin bleef hij zich gebintwerk herinneren alsof het compleet was. Op de foto's van de sleutelstukken (afb. 31) zien we echter dat de bijbehorende korbelen ontbreken.

Het zijn de rijk bewerkte sleutelstukken (drie à vier stuks) van de twee gebinten die na binnenkomst de aandacht moeten hebben getrokken. De ankerbalken van deze gebintparen waren voorzien van rijk-bewerkte sleutelstukken met laatgotische kenmerken. Deze zijn in de regio ook na 1600 nog waargenomen.

Een opmerkelijk gegeven is de aanwezigheid van een ruime stalen strip waarmee een tweetal balken op een geschatte afstand van 40 à 50 centimeter met elkaar verbonden waren. De exacte locatie van deze balken kan Zweers zich niet meer precies herinneren. Uit de analyse van de foto's lijkt deze situatie zich te localiseren ter plaatse van stramien 3, vlak achter de brandmuur. Het feit dat twee balken naast elkaar geplaatst zouden zijn doet niet verwachten dat er sprake is van een totale

¹² Dhr. Hugo van Capelleveen, die dhr. Zweers eenmaal vergezelde, is daarnaast wel in de berging of bijkeuken geweest. Navraag bij hem leverde echter geen extra informatie op, enkel bevestigingen van hetgeen Dhr. Zweers in het interview meldde.

nieuwbouwsituatie.¹³

Naast de ankerbalkgebinten boven de grupstal op stramien 3 en 4 moeten er ook op stramien 5 en 6 gebinten hebben gestaan. Dick Zweers herinnert zich op stramien 6 een muur die aan beide zijden bepleisterd was. Mogelijk dat deze muur in een gebint opgenomen was? Ter plaatse van de deeldeuren had men de mogelijkheid om met een ladder de hooizolder op te gaan. De zolderruimte was erg groot en lang, tot aan de brandmuur. Er waren geen (hulp)spanten aanwezig. De kap bestond geheel uit daksporen die vermoedelijk alle uit naaldhout bestonden. Mocht er van eikenhout sprake zijn dan zou iemand zich dat scherp hebben herinnerd. Op foto's van tijdens de brand is te zien dat ook het woonhuis een sporenkap had waarbij de sporenparen behalve met een verbinding in de nok ook door een haanhout verbonden waren. Anders dan bij het bedrijfsgebied is dat boven het woonhuis de sporen ondersteund werden door flieren. Gezien de grote overspanning moeten deze ondersteund zijn geweest door één of meerdere hulpspanten. Op afbeelding 37 is mogelijk een 'modern' schaarspant te zien. De delen van de kap op het bedrijfsgebied steunen op de gebintplaat die volgens Zweers rustte op de gebintstijlen. Dat die waarneming juist is blijkt uit afbeelding 42. Daarop is te zien dat de stijl aan de bovenzijde dubbele pennen heeft. Op deze traditionele manier van bouwen wordt de gebintplaat over de binnenste pen gelegd, de buitenste pen verzekert de plaat tegen afschuiven (afb. 46). Een of meerdere toognagels moeten door de plaat en de pennen heen het geheel verbonden hebben.

Een zelfde kapconstructie rustte ook op het gebint ten oosten van de 'deel'. Zweers herinnert deze zoals deze ook op foto 38 afgebeeld is. Dit was kennelijk een hergebruikt deel van het gebint van de Vlaamse schuur. Dit moet dan de Vlaamse schuur zijn die we herkennen op het minuutplan en de kadastrale kaarten tot 1892. Zoals bij meerdere Oost-Brabantse en Limburgse hallehuis-boerderijen het geval is geweest is dus ook bij Goorestraat 1 de langgestrekte vorm ontstaan uit het aan een bestaand bouwvolume toevoegen van bijgebouwen. Het gebouwtype van de meerledige hoeve maakte hierdoor plaats voor een grote lange hoeve met kleinere bijgebouwen.

Het toegevoegde bouwdeel heeft als kenmerk dat het gebint in tegenstelling tot het reguliere ankerbalkgebint een asymmetrische vorm heeft. Aan de ene zijde steekt de ankerbalk met een pen door de gebintstijl heen en is met wiggen en toognagels verzekerd. Aan de andere zijde steekt de balk door over de gebintstijl, in het verlengde van de vroegere deel. Op die manier kon de volle wagen langs de oogstberging af rijden. Het gebint maakte de indruk compleet te zijn. Het enige onderdeel dat ontbreekt is de 'taslijst'¹⁴ en de schoor. De schoor verdwijnt doorgaans door de wens om in de dwarsrichting van het gebouw met steeds hogere hooilasten de 'deel' op te willen rijden om zo de oogst te verdelen over de hooizolders. De

gebintconstructie die in het verlengde van de reeds aanwezige gebintconstructie was geplaatst moet in zijn oorspronkelijke vorm eens zo groot geweest zijn. Daarbij rijst de vraag waar de resterende onderdelen van de Vlaamse schuur in 1892 zijn gebleven? Het is maar de vraag of de toenmalige eigenaren het hout op eigen erf hergebruikt hebben. Misschien is de grote verbouwing deels bekostigd uit de opbrengsten van verkoop van de gebint-onderdelen. Door bouwhistorisch- en archiefonderzoek naar gebouwen in de buurt kan hoogstwaarschijnlijk uitsluitsel geven worden op deze onderzoeksvraag?

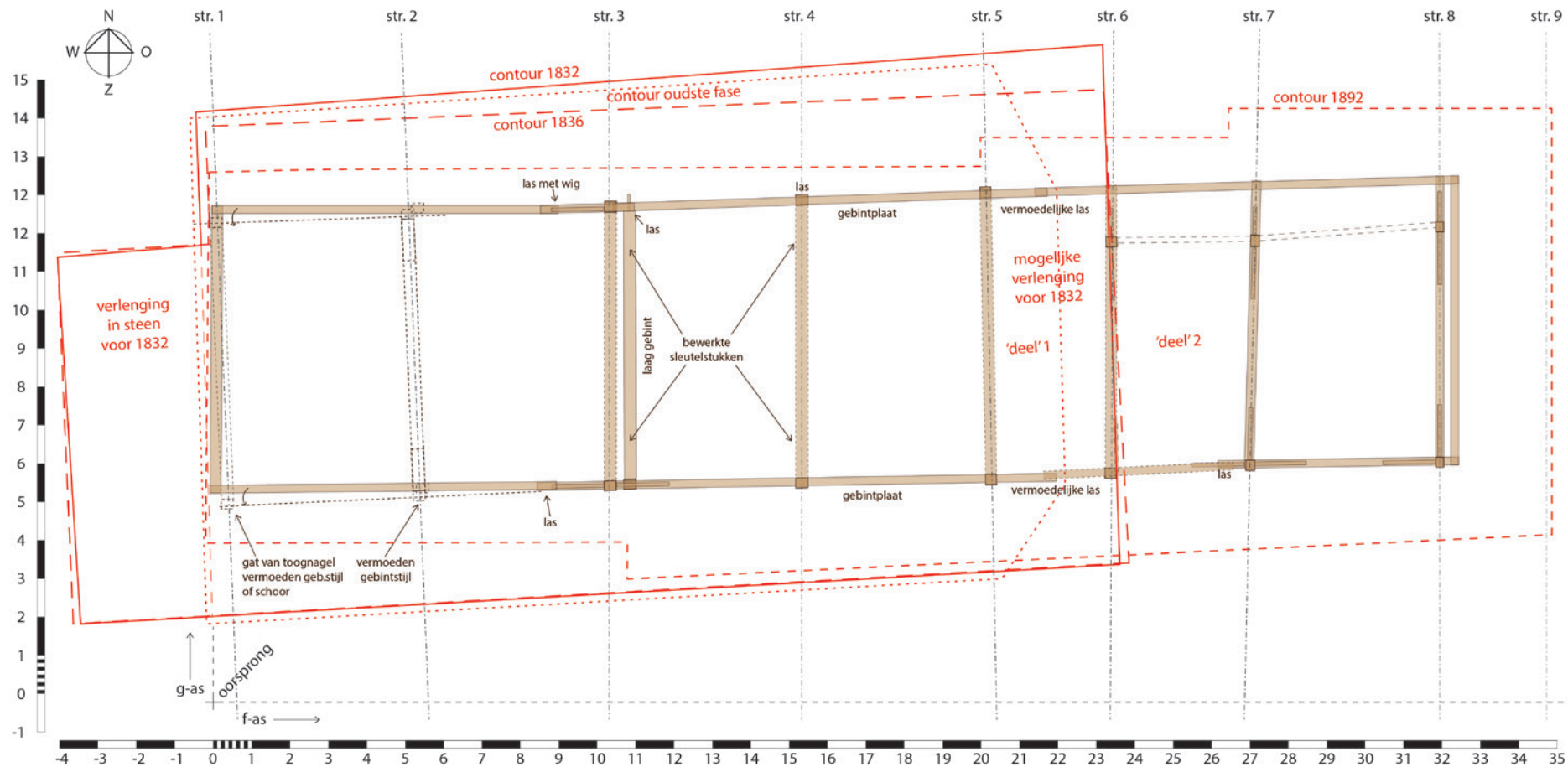
Hypothese

Uit het interview met Dick Zweers is voornamelijk de hoofdopzet van het zogenaamde bedrijfsgebied van Goorestraat 1 inzichtelijk geworden. Na het interview afgenomen te hebben heb ik hem gevraagd naar zijn hypothese van de bouwgeschiedenis van Goorestraat 1. Hij beschrijft een model waarbij de oudste gebinten, met de versierde sleutelstukken, op stramien 3 en 4 onderdeel uit hebben gemaakt van het woongedeelte van een driebeukig hallenhuis.

Het driebeukig hallenhuis bestaat in zijn puurste vorm uit een brede middenbeuk met smallere zijbeuken en is herkenbaar aan een rechthoekige, bijna vierkante plattegrond. De brede dwarsbalk boven de middenbeuk wordt gedragen door twee verticale 'gebintstijlen' die aan de bovenzijde de 'gebintplaat' dragen. De lengte van de boerderij wordt bepaald door de gebintplaat die doorgaans opgebouwd is uit minimaal twee aaneengekoppelde balken. Deze lange balken worden in de lengte op een verdeelde afstand door een aantal gebintstijlen gedragen. De hele constructie is door een windverband van 'schoren' en 'korbelen' verstijfd. Het dak bestaat uit met hanebalken gekoppelde daksporen. De daken van de zijbeuken bestaan uit oplanders die op de gebintplaat en op de dakvoet worden geplaatst. De buitenwanden zijn eveneens opgebouwd uit houten raamwerken, die met twijgen en leem gevuld werden. De wanden werden door dwarsbalken aan de gebintstijlen van de gebintconstructie bevestigd. Algemeen wordt er vanuit gegaan dat de primaire toegang tot de woning en de stal, die onder één dak verenigd waren, zich aan de korte zijden van het gebouw bevonden. De langsmuren waren laag en zorgden daarom voor een beperkte mogelijkheid voor het maken van doorgangen en lichtopeningen.

¹³ De boerderij van familie Kwinten op Schaft bij Valkenswaard heeft ook een dubbele balk. Daar is later een schaapskooi aan de boerderij toegevoegd.

¹⁴ Ter plaatse van de overstekende balken is er er boven de stijlen geen gebintplaat aanwezig. In plaats daarvan koppelt taslijst de gebintstijlen aan elkaar op een hoogte dat deze niet in de weg zit bij het 'optassen' van de hooilading.

33. Gereduceerde plattegrond met ontwikkelingscontouren en gebint in 1892. JvL 2015.

Dick Zweers veronderstelt dat deze gebinten nooit van hun plek zijn geweest en dat het gebouw een of meerdere verlengingen aan de oostkant gekend heeft. Eén van de verlengingen is het samenvoegen van het tot dusver bestaande gebouw met de Vlaamse schuur die we zien op de kadastrale hulpkaart uit 1892. De eerste verlenging met één gebintvak, tussen de stramien 5 en 6 zou mogelijk al voor 1832 plaats gevonden moeten hebben.

Dick Zweers gaat er sowieso van uit dat het woonhuis een latere toevoeging is. Deze veronderstelling houdt ook in dat het westelijke deel van de boerderij in de plaats is gekomen van, of een resultaat is geweest van een verbouwing van een zogenaamde 'hoekgevel-boerderij'. Dit zou overeenkomen met het grondplan dat het minuutplan en latere kaarten tot 1892 laten zien. Het woonhuis moet vrijwel zeker uit balk-dragende muren en een enkelvoudige balklaag hebben bestaan. Een foto van tijdens de brand laat echter ook boven het woonhuis nog een mogelijke gebintplaat zien die mogelijk hergebruikt, ter ondersteuning van de (toen) nieuw gemaakte kap diende. De situatie waarbij twee balken op afstand aaneengekoppeld zijn (afb. 48) kan een verklaring zijn voor de veronderstelling dat er feitelijk tijdens de volledige 'nieuwbouw' grote delen van een bestaande structuur zijn gehandhaafd, terwijl het grondplan dat de kadastrale hulpkaart toont, geïnterpreteerd moet worden als resultaat van het plaatsen van nieuwe buitenmuren die het gebouw een andere contour gaven. Het kadaster is geen bron om er informatie aan te ontleen over het al dan niet hergebruiken van bestaande bouwsubstantie. Het enige waar we dat aan zouden kunnen aflezen is de betekenis van het woord 'herbouw' ten opzichte van 'nieuwbouw'. In beide vormen van bouwen kan immers bouwsubstantie hergebruikt zijn geweest.

Dick Zweers meent dat de datering van de Vlaamse schuur die in 1892 aan het hoofdgebouw is toegevoegd, problematisch is. Hiermee doelt hij op de oorspronkelijke substantie van de schuur. Er zijn, voor zover bekend nog maar twee Vlaamse schuren gedateerd: die van het Groot Duijfhuis (1525) in Liempde (afb. 34). Van een andere, Velderseweg 1 is de vermoedelijke datering 1718, (archivalisch).

Al was dit gebintwerk niet verbrand dan zou een datering evenzeer problematisch zijn geweest. Een dendrochronologisch onderzoek en misschien de aanwezigheid van telmerken waren dan de enige mogelijkheid geweest. Die optie is er echter voor Goorestraat 1 niet meer.

34. Vlaamse schuur uit 1525 van het Groot Duijfhuis in Kasteren onder Liempde. Brabant bekijken

35. Tijdens de brand kwam het hele gebint vrij te liggen. Van de langspaat is een deel tussen de lussen weggefallen. Met nummers zijn de stramienien waarop de gebintstijlen staan aangeduid. Brabant Centrum, Ad Ligtenberg.

4 Tijdens en na de brand

Het gebouw bestond in zijn laatst bekende opzet uit drie delen. 1) Vanaf de Goorestraat gezien is het rechter deel opgebouwd rond een hergebruikt gebint van de voormalige Vlaamse schuur. 2) In het middendeel op stramien 3, 4 (en 5), zijn de oudste onderdelen van de boerderij te herkennen. Deze hebben zeker deel uit gemaakt van de boerderij die op de kaart van 1832 als huis en stal te zien is. Het is aannemelijk dat voor de brand aan deze gebint-onderdelen de meeste informatie van de situatie voor de versterking van het gebouw vergaard kon worden. 3) In het linker gedeelte is het gebint opgenomen in het woonhuis dat in 1892 ontstond.

Wat ontbreekt is een inzicht in het oorspronkelijke langsverband van het gebint ter hoogte van de stal (stramien 3 tot en met 6). Uit de constellatie hiervan kan doorgaans veel informatie zoals de locatie van stijlen, schoren, daksporen en lussen afgelezen worden. Van de kenmerken van gebintstijlen kan veel informatie over het langsverband en de mogelijke aanwezigheid van binnen- en buitenwanden afgeleid worden. Pengaten, kraslijnen, gesmede nagels en dergelijke geven bijvoorbeeld aan in een vroegere situatie houtverbindingen hebben gezeten. Andere onderzochte boerderijen kunnen een vergelijkingsmogelijkheid bieden. Doordat het gebouw door het vuur zijn samenhang verloor kunnen we door de analyse van de foto's van tijdens en na de brand enige informatie opnemen die van belang kan zijn voor de conclusies uit het onderzoek. Er is gezocht naar aanwijzingen die de vragen over de structuur van het houtskelet en het gebouw konden beantwoorden.

Uit de interviews is geen informatie gekomen omtrent de samenstelling en typologie van de kapconstructie van het gebouw. Ook van het langsverband van het houtskelet hebben we geen goed beeld. Al tijdens de brand is de dakconstructie echter goed te zien. Het is een 'sporenkap'. Dit oude type dakconstructie bestaat uit slanke daksporen die in de nok en op 1/3 door een horizontale 'hanebalk' aan elkaar zijn bevestigd en heeft in oorsprong geen langsondersteuning. Op de zolder van het woonhuis zien we dat deze sporenparen echter door een toegevoegd houten hulpsant en horizontale flieren extra ondersteund werden (afb. 37). Deze hulpconstructie moet uit de periode 1892 of later dateren. Doordat de flieren op afbeelding 37 door de brandmuur heen steken kunnen we verwachten dat deze hulpconstructie ook op het bedrijfsgebouw de sporenkap heeft ondersteund.

Vanaf de noordkant gezien krijgen we een goed beeld van het langsverband (afb. 35). De gebintplaat die in de lengterichting de verticale gebintstijlen met elkaar verbond was voor de brand nog compleet intact. Typerend voor de oudere boerderijen is dat het houtskelet als geheel van voor naar achter in hoogte enigszins afloopt. Uit meerdere onderzoeken blijkt dat men vanuit 'gewoonte' voor de situering van het woongedeelte de hoogste plek opzocht en de andere delen geleidelijk liet aflopen. Daarmee werd tevens bereikt dat de vulling van de potstal niet boven de vloer van het woonhuis uit kwam. Uit de opeenvolging van de traveematen kunnen we het een en ander aflezen. De posities van de gebintstijlen komt overeen met de locaties die

36. De pijl geeft een las met wig aan. Links van de muur een tweede las (gestippelde pijl). Ook is te zien dat de brandmuur tegen het rookkanaal aangebouwd is. De diagonale pijl geeft de gebintstijl in het woonhuis aan. Brabants Centrum, Ad Ligtenberg.

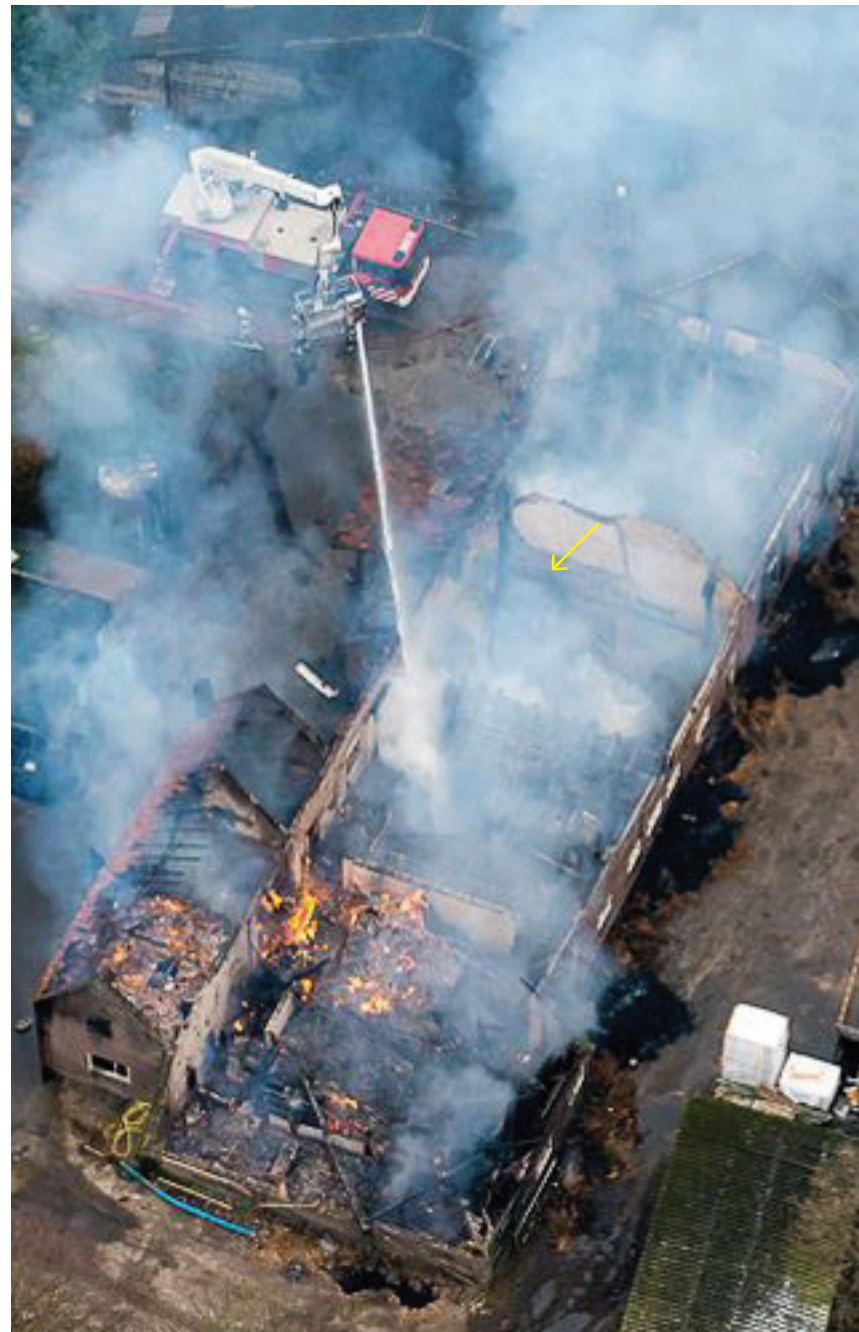
37. De gekoppelde daksporen met horizontale hanebalken (gestippelde pijl) werden naast de oude langsplaat ondersteund door flieren (gele pijl).

38. Door het ingevallen dak van het schuurgedeelte is het hergebruikte Vlaamse gebint totaal te zien. Brabants Centrum / Gerard Schalkx

39. Tegen de brandmuur zijn de laatste resten van het gebint te zien. Rechtsboven steekt de langsplaat door de brandmuur. Het rookkanaal van de schouw is afzonderlijk leesbaar in de brandmuur (gele stippellijn).

40. De nasmeulende boerderij. Het gebintpaar nabij de brandmuur staat nog overeind. Facebook S. Dobbelsteen

aangetroffen zijn door de archeologen. Op de foto's van de brand is te zien dat op de zoldering van het woonhuis een stuk gebintstijl staat (afb. 36). Het woonhuis heeft hierdoor een korter en een langere travee. De positie van deze stijlen kunnen bij de verandering van het woonhuis in 1892 echter aangepast zijn naar de nieuwe situatie. In de stal zijn de twee gebintvakken nagenoeg even groot. De afstand tussen de stijlen op stramien 5-6 en 7 zijn korter waardoor hier de plek van de 'dwarsdeel' te herkennen is. Hier rijden de wagens in en werd het hooi op de zolder geladen. De gebintstijlen stonden vaak ingebouwd in een muur en stonden dus niet in de weg voor een efficiënte bedrijfsvoering. Het gebintvak 7-8 is samengesteld uit het restant van de Vlaamse schuur die in 1892 aan de boerderij gekoppeld is (afb. 38). Dit vak is bijna vierkant. De asymmetrische gebinten van de Vlaamse schuur gaven naast de brede middenbeuk ruimte aan een overdekte doorgang in de langsrichting ('zij-langsdeelschuur'). Op afbeelding 29 is te zien dat in de laatste decennia dit gedeelte, dat voor hooiopslag en voor wagenberging gebruikt moet zijn, voor veestalling geschikt was gemaakt.

Uit andere onderzoeken weten we dat op de plek van de deel de gebintplaten een lasverbinding kunnen hebben. Op die plek wijzen de lassen vaak als bouwspoor op de aanwezigheid van een zogenaamd schuuroverstek. Uit de analyse van de foto's hebben we deze verbindingen echter niet kunnen opmerken. De uiteindelijke aanwezigheid van een dergelijk schuuroverstek in de reconstructie van de oudste fase berust dan ook op een sterk vermoeden vanuit vergelijkbare houtskeletten van boerderijen uit andere onderzoeken.

De toename van vee heeft geleid tot de aanpassing van het houtskelet tussen de stramien 3-4-5-6. Ook de introductie van de grupstal heeft daar invloed op gehad. In de stalruimtes zien we doorgaans de gebintstijlen verdwijnen omdat men voor de groter wordende potstal steeds meer vrije ruimte wenste. Een aanwijzing hiervoor zien we mogelijk op afbeeldingen 39, 40, 42 en 48 waar op stramien 3 een lager geplaatste balk en stijl vlak voor en deels in de muur geplaatst gebint staat. De lage balk die er vlak voor stond is vermoedelijk één van de gebintbalken met de bewerkte sleutelstukken die we in hoofdstuk 6 geanalyseerd hebben. Op foto 43 is het sleutelstuk te herkennen aan het verzwaarde uiteinde van de verbrande balk. We zien in de ankerbalk een gat dat we interpreteren als de voormalige verbinding met de korbeel (zware schoor in de dwarsrichting van het gebint). Als we afbeelding 41 bekijken zien we aan het zuidelijke deel van het dubbele gebint dat het korbeel, zoals eerder door Otto Wttenwaall opgemerkt is, niet meer aanwezig was. De afwezigheid van de kobeels kan te maken hebben met de wens naar een vrij vloeroppervlak zonder obstructies. Door de groter wordende veestapel richtte men de stal op een andere wijze in zodat schoren en korbeels gewoonweg in de weg zaten en daardoor verplaatst werden of verdwenen. Mocht het laag geplaatste gebint op stramien 3 van elders komen en later in de stal zijn ingebracht, dan moeten daar meer bouwsporen op kunnen wijzen. Zo lijkt de zuidelijke gebintstijl bij het voorgeplaatste lage gebint vlak boven de aansluiting met de ligger te zijn afgezaagd. Dit kan verband houden met de gespaarde boveneinden van gebintstijlen en eveneens verdwenen ankerbalk van stramien 2 in het woonhuis.

41. Het voorgeplaatste lage gebint na destructie. In de muur het gebint op stramien 3. Daarin zijn de stalen strip te zien waarmee beide gebinten aan elkaar verbonden waren. In het aangeduide vierkant is het bouwspoor aangemerkt dat duidt op een horizontale koppelbalk. D. Bol

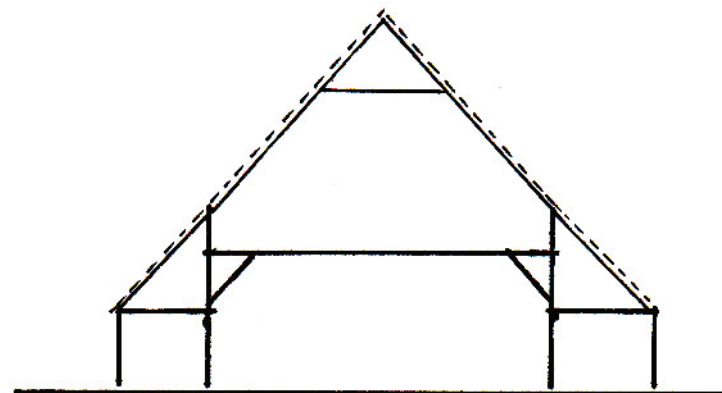
42. De noordzijde van het woonhuis na de brand. Links de posities van de dubbele balk. De 'stroomlaag' bij de pijl geeft aan dat er onder een balk gemetseld is. Rechts de aansluiting van de stal- en woonhuisgevels. F. Roefs

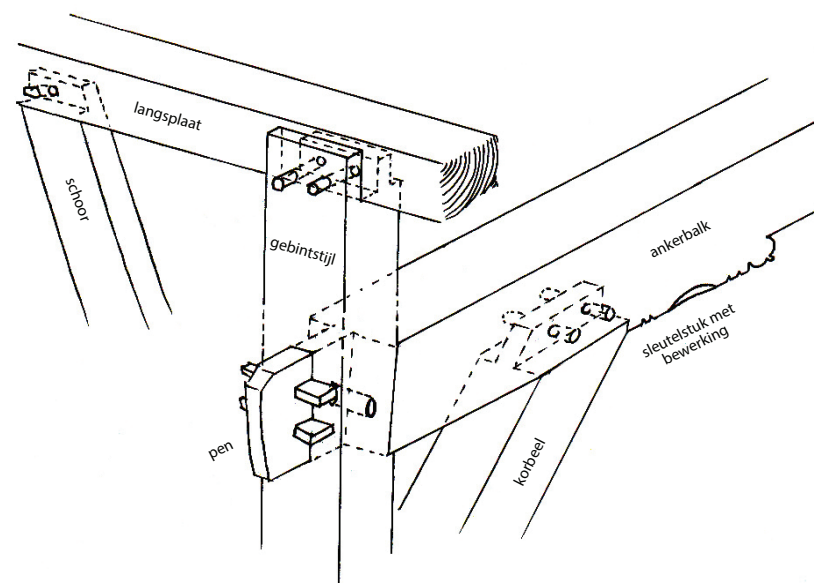
43. Aan de verzwaaring bij het uiteinde van de balken zijn de oude sleutelstukken te herkennen. Het gat was de verbinding met de korbeel. het bewerkte gedeelte moet gezeten hebben ter plaatse vande aanduiding in geel. D. Bol

44. De doorgezaagde balk toont de jaarringen van de boom waaruit deze gehaald is. Het voor onderzoek verzamelde restant bleek onvoldoende geschikt voor een jaarringenonderzoek. D. Bol

45. Typerende opzet van het driebeukige hallenhuis met 'middenlangsdeel'. De ankerbalk is hoog geplaatst, korbeels zorgen voor een 'momentvaste' verbinding. De lage zijbeuken waren geschikt voor het stallen van vee. JvL 2015.

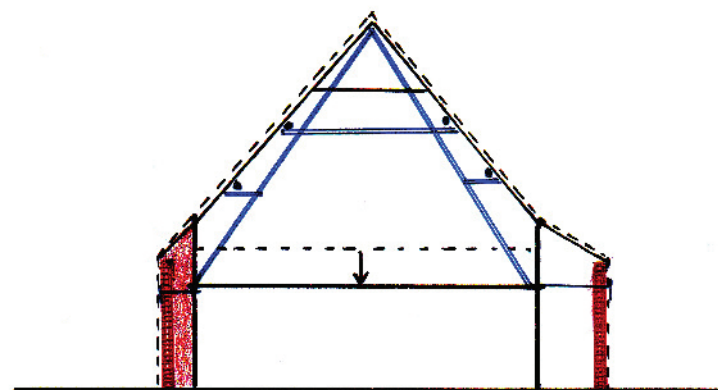
46. Verbindingen van het dwarsgebint met ankerbalk. De verbindingen zijn met toognagels geborgd. JvL 2015.

Door de balkdragende muren was een houten gebint hier immers niet meer nodig. Het gebint op stramien 3 dat vlak tegen de brandmuur staat nog op zijn oorspronkelijke hoogtepositie. Door de situatie op afbeelding 39 is te zien dat de gebintplaten en schoren door de brandmuur heen staken en met de stijlen verbonden waren.¹⁵ Op afbeelding 41 is in het ongeschonden vlak van de gebintstijl een bouwspoor te zien die wijst op een dwarsverbinding. De balk die vermoedelijk op die plek heeft gezeten diende voor het langsverband en koppelde de gebintstijlen, in de lengterichting aaneen. Vermoedelijk konden deze koppelbalken tegelijk gebruikt worden voor de bevestiging van koestaken en of de plaatsing van een bovenliggende zoldering. Als we dit gegeven interpreteren kan dit duiden op een 'middenlangsdeel-typologie'. Daarin wordt de hoge middenbeuk gebruikt als deel en dorsvloer en zijn de lage zijbeuken ingericht voor veestalling. De relatief hoog geplaatste ankerbalk van het gebint op stramien 3 kan daar ook mee in verband worden gebracht.

algemene transformatie van langsdeel- naar dwarsdeeltypologie:

De veestalling die aanvankelijk in de zijbeuken was gesitueerd werd opgegeven ten gunste van loopruimte langs de gevel. Door de veestalling te verplaatsen naar de middenbeuk en daarbij de ankerbalken lager te positioneren, kon men een grotere hooiberging verwezenlijken. Door het veranderende ruimtegebruik van de stal en de zolder moesten ook andere delen van de boerderij aangepast worden. Om de hooizolder aan te vullen kon men met de hooiwagen nog enkel in de dwarsrichting naast de boerderij staan. In het algemeen zien we dat dit gebeurt op de plek waar voorheen het schuuroverstek was. Door het overdekken van deze 'deel' en het bij te bouwen van schuur en 'tasruimte' neemt het oude hallenhuis langzaam het karakter van de langgevelboerderij aan. we spreken dan van het 'overgangstypologie' ¹⁶. De dwarsdeel-typologie, waarbij de 'deel' dus dwars op de nokrichting is geplaatst, is gemakkelijk te herkennen aan de grote deeldeuren in de lange gevel.

Een aanwijzing voor de transformatie van een hoge zoldering naar een lage zoldering vinden we op afbeelding 42. Roet of vuilsporen op de oostzijde van de brandmuur komen qua hoogte overeen met een pengat in de gebintstijl. Hierdoor is af te lezen dat hier een hoog geplaatste balk heeft gezeten. De 'stroomlaag' in het metselwerk verklaart dat men het metselwerk later onder de balk heeft gemetseld. Hieruit blijkt de langzame verstening van de boerderij die voorheen uit voornamelijk hout en leem heeft bestaan. Vlak onder dat bouwspoor zien we een tweede roetbaan die de plek aangeeft waar het daar voor staande lage gebint zat. Dit lage gebint, dat men voorhande had, is dus ingezet om als de balken of slieten voor een ruime zolder te dragen¹⁷. Omdat

47. In de getransformeerde situatie zijn de buitenmuren versteend. De ankerbalk is lager geplaatst en de korbelen zijn verdwenen om een grote vrije overspanning te maken voor de veestalling in de middenbeuk. Dwarsmuren zorgen nu voor stabiliteit. Het dwarsverband met de buitenmuren is vaak verwijderd om een goede doorloop in de zijbeuk te krijgen. De oude daksporen worden ondersteund door een hulpconstructie (blauw). JvL 2015.

48. Twee zichten op de twee gebinten op stramien 3. Op de rechter foto zien we de koppeling door ankers met de buitenmuur. Van de laag geplaatste balk (stippellijn) is de pen te zien waarmee de balk aan een gebintstijl bevestigd is geweest. Die gebintstijl is niet meer aanwezig.

¹⁵ Bij het onderzoek van Dick Zweers naar de Armenhoeve in Best (Oirschotseweg 117 Best) bleek dat de oudste gebint-elementen (1263) door hun situering nabij de (later gebouwde) brandmuur niet van hun plaats zijn verdwenen. Mededeling van Dick Zweers die dit baseert op archeologisch en bouwhistorisch onderzoek. De resultaten van dit onderzoek worden in December van dit jaar in boekvorm gepresenteerd.

¹⁶ Doordat ook van het hallenhuis nog kenmerken aanwezig zijn spreken we dan nog van het 'overgangstype'.

¹⁷ In het algemeen zien we dat bij het verlengen van de boerderij de deel en dorsvloer verplaatst werd en daardoor de constructie ter plaatse van de stal, ten gunste van een grotere hooizolder, werd gewijzigd.

het 'bijgeplaatste' gebint naar waarneming van Dick Zweers en Otto Wttenwaall qua formaat en uiterlijk overeen kwam met het gebint op stramien 4 moet deze uit de boerderij zelf afkomstig zijn of samen met het gebint op stramien 4 geplaatst zijn. Een dergelijke situatie van twee dicht bij elkaar geplaatste gebinten is ook aangetroffen in de boerderij Dorpsstraat 112 in Schaft bij Valkenswaard. Daar is de boerderij vergroot door er het houtskelet van een gewezen schaapskooi aan het bestaan de gebouw toe te voegen. De hier beschreven transformatie van het gebint kan ook samenhangen met een bouwspoor dat op afbeelding 42 in de gevel te zien is.

Op de scheiding van het woonhuis met de stal is in het metselwerk een sprong waargenomen. De 'strekkenlagen'¹⁸ links van de door ons veronderstelde bouwnaad worden rechts daarvan voortgezet als 'koppenlagen'. Dit lijkt te duiden op een aansluiting die al was voorzien maar die pas later werd gerealiseerd. Die veronderstelling lijkt te worden bevestigd door de analyse van de kadasterkaarten. Op de kadasterkaart van 1892 zien we dat ook de zuidzijde van de boerderij een onregelmatig verloop heeft. Het smalle woonhuis verspringt aan de zuidkant naar het bredere stalgedeelte dat nog een schuine gevel heeft. Kort daarna verdwijnt de oude gevel om plaats te maken voor een hoge gevel in de lijn van het nieuwere woonhuis. Zowel in de noord- als de zuidgevel zijn sporen die aantonen dat de gevels na 1892 in meerdere fasen tot stand zijn gekomen en delen van de oude hoeve tijdens de verbouwing zijn blijven staan. Omdat de zuidzijde van het woonhuis duidelijk op de kaart van 1892 herkenbaar is als de vernieuwing en er verderop aan de west- en noordzijde, tot aan de sprong in het metselwerk geen bouwsporen in het metselwerk aangetroffen zijn die wijzen op een gefaseerde bouw van het woonhuis alleen, veronderstellen we dat de buitengevels van het woongedeelte in 1892 in één handeling gebouwd is.

Het gebint dat aanvankelijk op stramien 2 stond is bij deze gelegenheid voor het gebint op stramien 3 geplaatst. Uit de verklaringen van Dick Zweers en Otto Wttenwaall maken we op dat het gebint op stramien 4 ook van bewerkte sleutelstukken was voorzien. Daaruit rijst de vraag of ook de hoge ankerbalk van het gebint op stramien 3 voorzien was van bewerkte sleutelstukken en of wellicht alle in oorsprong zichtbare ankerbalken, inclusief de gebinten in de stal van versiering voorzien waren. Of is het zo dat ook het gebint op stramien 4 oorspronkelijk uit het woonhuis afkomstig was en dit woonhuis dus drie korte gebintvakken lang is geweest? Van het gebint op stramien 4 zijn jammer genoeg niet veel foto's gemaakt waardoor we de bovenstaande vragen niet kunnen beantwoorden. De oorspronkelijke positie van de stijlen is in het algemeen afleesbaar aan de verbindingen van de gebintplaat en de aanwezigheid van telmerken nabij die verbindingen. Op de foto's van de brand is deze gedetailleerde informatie echter niet te zien.

De analyse van de foto's van tijdens en na brand heeft voor de hypothese van de bouwgeschiedenis van de Kartuizerhoeve bijgedragen dat de gebinten met de bewerkte sleutelstukken van de balken op stramien 3 en 4 misschien wel uit eenzelfde

¹⁸ In de 'koppenlaag' zijn de bakstenen aan de korte zijde naast elkaar te zien. In de 'strekkenlaag' is dit het geval met de lange zijden van de baksteen. In het kruisverband worden deze lagen om en om toegepast. Daarbij verspringt de strekkenlaag om meer stevigheid in de muur te brengen en visuele oneffenheden in het verband te verbloemen.

50. Luchtfoto van Goorestraat 1 in 1976.

51. De muur haaks op de westmuur die dus deel uit heeft gemaakt van de 'aanbouw'. Hierop is ook te zien dat de westmuur gekromd is. Heemkunde Boxtel 2015.

53. De doorgang (S069) met stenen rollagen / dorpels door muur S020. De gele pijl geeft het blauwe stucwerk in de doorgang weer. Heemkunde Boxtel 2015.

52. In de hoek van de westmuur en dwarsmuur S072 zijn fragmenten van een tegelvloer (plavuizen) gevonden. Heemkunde Boxtel 2015.

54. De doorgang (S069) door muur S020 na het verwijderen van de stenen rollagen. De muur is deels als fundering gebruikt voor de westmuur uit 1892. Heemkunde Boxtel 2015.

gebouw afkomstig zijn maar misschien niet altijd beide op deze plek hebben gestaan. Daarnaast tonen de houtverbindingen van gebinten en de brandsporen op muren aan dat de boerderij mogelijk oorspronkelijk een middenbeuk heeft gehad met hoog geplaatste ankerbalken en lage zijbeuken die door een lage langgerichte balk tussen de gebintstijlen van de middenbeuk afgescheiden waren (afb. 41). Subtiële bouwsporen in het metselwerk van de gevel en het vermoeden dat het lage gebint met versierde sleutelstukken voor het gebint op stramien 3 eventueel van stramien 2 afkomstig is duiden op een gefaseerde verbouwing van een oudere voorganger.

5 Archeologische opgraving

De omstandigheid dat de boerderij door brand volledig is verwoest heeft ertoe geleid dat het onderzoek met behulp van interviews en foto's gereconstrueerd moest worden. Daardoor zijn er voor de transformatie van het hallenhuis naar de boerderij van 1892 enkele verschillende hypothesen ontwikkeld (zie: samenvatting). Deze houden in dat de gebouwdelen die ouder zijn dan de gebinten op stramien 3, 4 en 5, niet boven het maaiveld of vloerpeil gevonden zijn. De vondsten uit het archeologisch onderzoek bevestigen het bouwhistorisch onderzoek op enkele punten.

De meeste vondsten uit het archeologisch onderzoek die bij de interpretatie van het bouwhistorisch onderzoek bruikbaar bleken zijn de funderingen aan de zuidzijde in werkput 1, de oude fundering onder de westmuur (werkput 5) en de posities van de poeren die de locaties van de gebintstijlen duidelijk is geworden. Vermeldenswaardig is de opbouw van de bodem onder de oude funderingen. Uit het archeologisch onderzoek zijn vooral veel sporen gevonden die hoogstwaarschijnlijk duiden op de meer recente versterkingen van het gebouw. Hierbij doelen we op de ontwikkelingen uit de periode van de laatste twee- a driehonderd jaar.¹⁹ De vondsten die daarbij zijn gedaan (in de vorm van baksteen muurwerken en baksteen poeren) wijzen op een interessante hoekverdraaiing ten opzichte van de situatie vanaf 1892. Deze verdraaiing is zowel uit bodemvondsten als uit de beschikbare kaarten het houtskelet af te leiden. Ook op luchtfoto's is deze mogelijk als een knik in de noklijn te herkennen (afb. 50).

Op afbeelding 58 is te zien dat er ten zuiden van de boerderij in werkput 1 in de langsricting op enige afstand van de stenen langsgevels uit 1892 restanten gevonden zijn van bakstenen funderingen (S023-024 en S027-029)²⁰. De zachte roodoranje bakstenen zijn van een groot formaat.²¹ Of deze funderingen dienden voor het dragen van houten buitenwanden of van bakstenen muren is niet bekend. Als de

¹⁹ In deze streken buiten de stad zijn met uitzonderingen daargelaten weinig oude voorbeelden van versteende hoeves. De meeste hoeven kenden de introductie van steen voor het eerst in het midden van de zeventiende eeuw doordat er stenen schouwen in de oude houten woningen werden gebouwd. Pas later werden de buitenmuren versteend.

²⁰ De plek van deze sporen is niet verwonderlijk en is zelfs te verwachten vanwege de breedte van de voormalige zijbeuk bekeken vanaf de gebintstijlen. Of deze situatie zich ook aan de noordzijde van de boerderij heeft voorgedaan valt te verwachten. Er is derhalve tijdens de archeologische opgravingen niet naar gezocht.

²¹ Een algemeen overzicht van lagenmaat en lengte, breedte, en hoogte opname zijn echter niet gemaakt. Het meeste is visueel waargenomen.

56. Kelderluik met daarop de trap naar de opkamer in een boerderij in Everdingen. RCE.

57. Onder de klinkerbestrating kwam de bestrating van kinderkopjes en de rollaag (onder de deeldeuren) vandaan. Heemkunde Boxtel 2015.

58. Ten zuiden van de zuidmuur zijn de oudere funderingen gevonden. De muur lijkt naar buiten te zijn gekanteld. Door het perspectief in de foto is de verdraaiing t.o.v. de laatste zuidmuur niet goed te zien. Heemkunde Boxtel 2015.

afzonderlijke muurtjes onder het maaiveld fictief met elkaar worden verbonden dan is te zien dat de muur in zijn geheel de verdraaiing maakt ten opzichte van de zuidmuur uit 1892 (afb. 49). Deze waarneming komt overeen met de situatie op de kadastrale kaarten, de analyse van het houtskelet en wordt mogelijk bevestigd door de luchtfoto's (afb. 50.)

Onder de westelijke buitenmuur van de boerderij (S020) is een fundering aanwezig die een gelijke verdraaiing vertoont. De archeologen veronderstelden dat deze muren in meerdere (minstens vijf) fasen ontstaan zijn, wat niet verwonderlijk is. Zoals ook wij in eerder onderzoek vaststelden ontstond versterking vaak in meerdere fasen.²² De westmuur is 'een-steens' dik²³ wat er op duidt dat deze fundering al voordien de bouw van het woonhuis in 1892 een buitenmuur gedragen kan hebben. In het midden van de muur is een doorgang herkenbaar die als buiten- of binnendeur gediend kan hebben (S069). De tweede veronderstelling lijkt de meest logische omdat aan de westzijde, dus buiten de contour van de laatste verschijningsvorm van het gebouw, een dwarsmuur en restanten van een tegelvloer gevonden zijn (S072-S073). De deuropening kan dus toegang verschaft hebben aan een kamer, die zoals de kadastrale kaart uit 1832 doet veronderstellen, aangebouwd kan zijn tegen de westgevel van een driebeukig hallenhuis. De bakstenen rollagen voor de doorgang in de muur doen denken aan een keldertrap (afb. 53). We veronderstellen dat hier een trap was die uitkwam in het hoofdvertrek. We denken hierbij aan een schuine houten afdichting die meteen de trap was voor een mogelijke opkamer boven de kelder (afb. 56). Vooralsnog is er aan de westzijde van de muur beperkt gegraven en kan de aanwezigheid van een kelder op deze plek niet bewezen worden.²⁴ Misschien dat de druk van een bakstenen gewelf op de muur heeft gedrukt. De muur staat namelijk bol in de oostelijke richting. De aanwezigheid van de muren uit voornamelijk rood-oranje bakstenen van een flink formaat duiden er waarschijnlijk op dat de uitbreiding op het hallenhuis hoofdzakelijk in baksteen uitgevoerd is geweest. De stand van dwarsmuur S072 lijkt te wijzen op een scheidingsmuur in de uitbreiding. Deze is dan aanwezig geweest op de lijn van de de scheiding van hoofd- en zijbeuk. De mogelijkheid van de aanwezigheid van een kelder op deze plek lijkt onlogisch. Dit omdat deze dan op de zuidzijde en niet op de logische noordzijde gelegen was.

In een krantenartikel²⁵ uit 1957 kunnen we lezen dat het bij de verbouwing van de Kartuizerhoeve in 1891 opviel dat zich in de grond metersdikke muren bevonden. Daarna lezen we dat in het gebouw kleine kamertjes bevonden, wat overeen komt met de laatst bekende situatie. Uit het gegeven dat men na het noemen van de 'metersdikke' muren expliciet het 'merkwaardig groot aantal kleine kamertjes' 'in het gebouw zelf' beschrijft kan men opmaken dat de muren buiten de grenzen van de 'nieuwe' boerderij gelegen

22 Ook de gevels uit 1892 tonen aan dat de reeds voorziene muren in meerdere fasen gerealiseerd zijn. (afb. 42)

23 De dikte van de muur wordt bepaald door de lange zijde van de baksteen.

24 In tegenstelling tot de overige delen van de boerderij is het gedeelte ten westen van de 'westmuur' S020 mogelijk niet afgegraven.

25 Het krantenartikel uit 1957 (Brabants Centrum) is aangereikt door G. van den Oetelaar.

58. Krantenartikel 'De Kartuizers in onze Omgeving. Brabants Centrum 1957

59. De kleine muurtjes (S056-58) zorgen nog altijd voor een raadsel. De muren zijn door een situering waarbij de ene fundering de andere kruist vermoedelijk van de verbouwing uit 1892. De functie is onduidelijk. Heemkunde Boxtel 2015.

60. In de verzwaring in de westmuur is mogelijk een poer als fundering van een gebintstijl (gele lijnen) af te lezen. Heemkunde Boxtel 2015.

moeten hebben. Kunnen we hieruit opmaken dat de dikke muren betrekking hebben op de verwachte westelijke uitbreiding of duiden op een gebouwde structuur die vanuit overige bronnen van dit onderzoek niet opgemerkt is? Uit het artikel wordt niet duidelijk wat er uiteindelijk met de dikke muren gebeurt is. Het 'merkwaardig groot aantal kamertjes' in het, we nemen aan het oude te verbouwen gebouw, wordt in het artikel in verband gebracht met de vermoedens van 'sommige kringen' dat de Kartuizerhoeve een korte tijd bewoond is door de Kartuizer monniken. Dit werd echter door 'de kroniekschrijver' niet bevestigd.

De aangebouwde kamer komt overeen met de vermoedens van Dick Zweers dat het hier gaat om een zogenaamde hoekgevelboerderij waarvan er in de omgeving van 's-Hertogenbosch meerdere bestaan of bestaan hebben²⁶. Een mooi voorbeeld is de voormalige 'Armhoef' die in Boxtel gestaan heeft (afb.12).²⁷ Het aanbouwen van een uitbreiding aan de korte zijde van de boerderij heeft tot gevolg heeft dat er voor lichttoetreding in het hoofdvertrek van de woning minder mogelijkheden over blijft. Naast de toegangsdeur met bovenlicht is er vaak alleen nog maar een klein venster voor lichttoetreding aanwezig. In het geval van Goorestraat 1 blijft er dermate weinig ruimte over zodat zelfs de aanwezigheid van een toegangsdeur niet meer te verantwoorden is. Een hoofdtoegang tot de boerderij in de westelijke uitbreiding lijkt ook niet voorstelbaar omdat uit bouwsporen zal blijken dat de aanbouw mogelijk van een kelder voorzien was. We achten het dus het meest voorstelbaar dat de hoofdtoegang tot de woning zich reeds kort na de westelijke uitbreiding in de noordelijke muur moet hebben bevonden. Dit komt overeen met het vermoeden dat de tweebeukige woonhuisstructuur al voor de verbouwing van 1892 aanwezig moet zijn geweest. Een passend voorbeeld dat hierbij aangehaald kan worden is een al lang geleden gesloopte hoekboerderij in St. Michielsgestel (afb. 60 a). Daar is te zien dat naast de uitbreiding aan de korte zijde de langsgevel ter plaatse van het woongedeelte is opgehoogd om grote ramen en een toegangsdeur mogelijk te maken. De oude situatie van boerderij 'De Putakker' in Helvoirt (afb. 60 b) toont ons een aan de korte gevel aangebouwde kamer(s) in combinatie met de toegang in de verhoogde langsgevel. In de hoek die bij de vermoedelijke uitbreiding ontstond was enkel plaats voor een klein raam en een zolderluik. Een situatie die heel goed vergelijkbaar is met de mogelijke oude verchijningsvorm van Goorestraat 1.

Belangrijk zijn de verzwaringen in de westmuur S020 die zich aan de uiteinden van de westmuur bevinden (afb. 60). Deze vondsten komen overeen met de geschatte positie van de gebintplaten van het gebint. De verzwaringen kunnen opgevat worden als oude poeren. Hieruit blijkt dat zowel het gebint als de funderingen een hoekverdraaiing vertonen die overeenkomt met de positie van de gebintparen op stramienen 3, 4 en 5. De eigenaardige scheve positie van de gebintstijlen ten opzichte van de plattegrond is ook uit de archeologische opgraving en de inmeting van de poeren duidelijk geworden.

26 Sommige hoekgevelboerderijen bestaan voort in een verbouwde en/of niet herkenbare vorm.

27 Op de foto van de Armhoef zien we restanten van het houten gebint en een houten overstekend zolderfront in het 'versteende' muurwerk. Voor een dergelijk zolderfront zijn in Goorestraat 1 geen aanwijzingen gevonden.

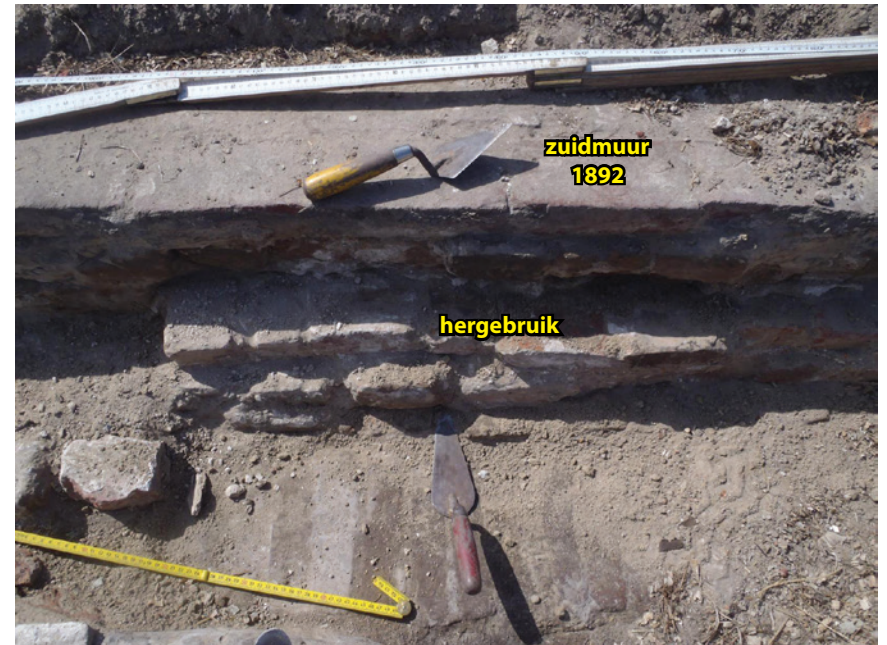
60 a. 'Te slopen ruïne' van een hoekboerderij in St. Michielsgestel. Exacte locatie ten tijde van dit onderzoek onbekend. C.J. van der Heijden, Brabant Collectie.

60 b. Het uiterlijk van hoeve 'De Putakker' Loonsebaan 1, Helvoirt voor de restauratie. C.J. van der Heijden, Brabant Collectie.

61. Van verschillende poeren in het bedrijfsgebouwtje zijn de poeren onderzocht. Heemkunde Boxtel 2015.

62. In de fundering van de muren uit 1892 zijn hergebruikte stenen verwerkt. Misschien dat deze voor optrekkend vocht hebben gezorgd waardoor later een 'trasraam' aangebracht is? Heemkunde Boxtel 2015.

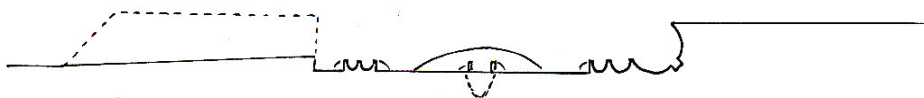
De aangetroffen poeren in het bedrijfsgedeelte tonen zeer divers metselwerk waardoor we veronderstellen dat de poeren meerdere malen vernieuwd kunnen zijn. Doordat de stalmuren tussen de poeren over de poeren heen gemetseld zijn kan ook aangenomen worden dat deze in een later stadium zijn aangelegd.

Uit de plattegrond van het woonhuis kunnen we nog enkele conclusies trekken. De positie van de keldermuren en de muur van de berging zijn bij aanleg van 1892 exact parallel aan de laatste zuidmuur geplaatst. In de plattegrond is te zien dat de binnenmuren op een eigenaardige wijze tegen de schouw geplaatst zijn. Daardoor kunnen we aannemen dat deze schouw wel gezien kan worden als een onderdeel van eerste versterking van de oude boerderij die vermoedelijk ooit van hout en leem kan zijn geweest. Als we brandfoto 39 interpreteren, dan zien we dat het rookkanaal voorafgaand aan de bouw van de brandmuur solitair stond. De ruimtes ten noorden van de schouw zijn als badkamer in gebruik geweest maar vermoedelijk, door het formaat en de plek naast de schouw te bestempelen als bedsteden die zowel als vanuit de 'herd' als de stal (t.b.v. een knecht) toegankelijk waren.

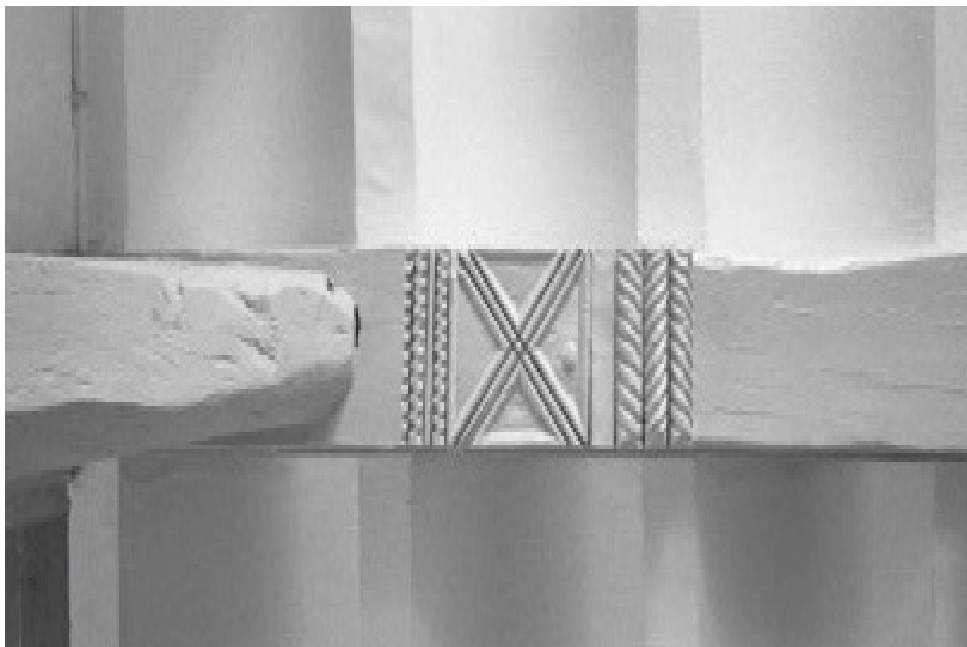
Binnenwand S72 is uitzonderlijk fors en kan als vroegere versterking al deel uitgemaakt hebben van de tweebeukige opzet die de boerderij vermoedelijk rond 1886 al gehad kan hebben. De gevel was vermoedelijk eerder al naar binnen geplaatst en daarbij hoger opgetrokken. We nemen aan dat dit gedaan kan zijn om het tekort aan daglicht te compenseren. De grote leefruimte kreeg vermoedelijk zijn oriëntatie op het noorden. Voordien was de kamer bij de schouw in de hoge middenbeuk gelegen. Door de aanbouw aan de westgevel ontving de woonruimte relatief weinig daglicht meer waardoor men de plattegrond aanpaste. Door het bij de woonruimte trekken van de ruimtes in de zijbeuk verdween het voor het hallenhuis karakteristieke onderscheid tussen de brede middenbeuk en de zijbeuken. Hoewel de constructie vaak nog de driebeukige opzet had veranderde het interieur door de oriëntatie op de langsgevel naar een tweebeukige structuur. Vermoedelijk ging de veranderde plattegrond later deel uitmaken van de nieuwe inrichting. Daarbij werd de grote 'herd' aan de andere zijde geflankeerd door relatief kleine kamers. Spoor S061 duidt daarbij op een schouw voor een kamer die een opmerkelijke L-vormig grondplan had. De fundering S056 en S058 en het naastgelegen straatwerk S055 kunnen nog altijd niet in verband gebracht worden met een ruimte of een functie (afb. 59). Met collega's en de archeologen zijn verschillende interpretaties besproken. Daarbij zijn, vooral voortkomend uit de voorgenomen kleine ruimte, een kelder, oven, bedstede en toilet genoemd. Ook de maanvormige verkleuring in het grondoppervlak heeft geen van deze opties kunnen verklaren. Er kan geconcludeerd worden dat men bij de 'nieuwbouw' die de kadastrale hulpkaart in 1893 ons voorhoudt, wel degelijk heeft vastgehouden aan de bestaande ruimte-indeling en daarbij ook interieurelementen, waaronder de schouw, heeft behouden.

63. Bewerkt 'los' sleutelstuk met gesmede of 'taai' nagels, Goorestraat 1. BHIC

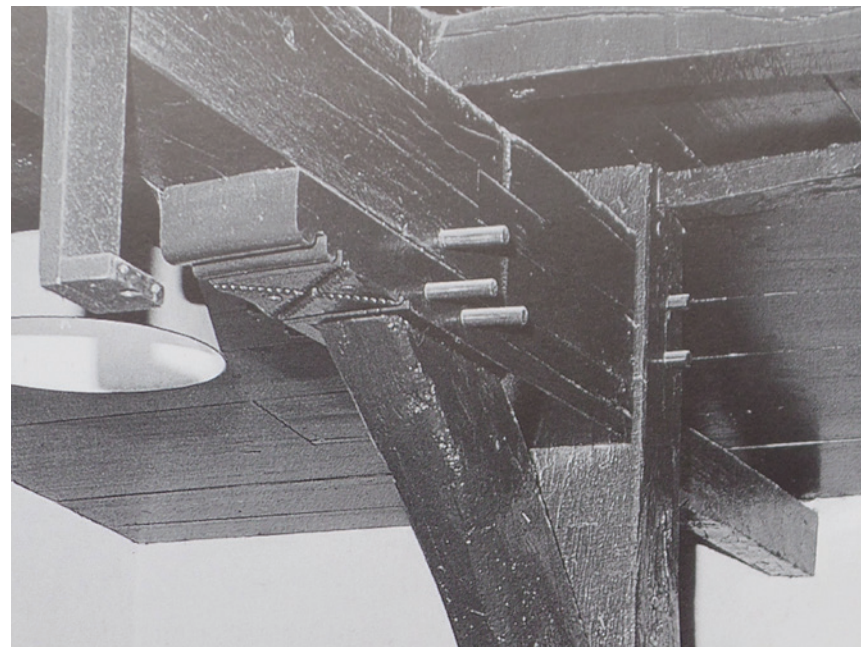
64. Schets van profiel Goorestraat 1 Boxtel. JVL 2015

65. Detail van moerbalk met sleutelstuk uit boerderij Strabrecht 32 (ongedateerd) Heeze. RCE, Technau 2002

67. Sleutelstuk uit de woonruimte van het Groot Duifhuis (1556), Hoeverdreef 2, Liempde. Mark Bimmel

68. Sleutelstuk onder moerbalk uit boerderij Budel (ongedateerd). Nederlands Openluchtmuseum Arnhem.

Een opmerkelijk maar belangrijk onderdeel is de aanwezigheid van een dikke laag zwarte aarde onder de oudste gemetselde funderingen. De boerderij lijkt, zonder dat er ter plaatse al iets stond, op een plaats te zijn gebouwd waar we vanuit de archeologie en bouwhistorie geen stichting van een boerderij verwacht zouden hebben. Waar doorgaans de oudste boerderijen op de hoger gelegen gronden en op stabiele 'gele' grond worden gezet lijkt Goorestraat 1 juist zonder grondverbetering op een instabiele ondergrond te zijn gezet. Dit kan betekenen dat een eventuele voorganger van de 'Kartuizerhoeve' eerder gezocht moet worden op een andere, hoger gelegen plek in de nabijheid van Goorestraat 1.

6 Sleutelstukken

Uit het onderzoek blijkt dat het bijzonder moeilijk is om een exacte bouwdatum aan Goorestraat 1 te koppelen. Een betrouwbaar dendrochronologisch onderzoek waarbij de jaarringen van de gebruikte houten constructieonderdelen de kapdatum nauwkeurig aangeven was hier niet mogelijk. Door een tekort aan jaarringen, de grillige structuur en de te brede jaarringen werd door Prof.dr. E. Jansma van RCE geadviseerd om het hout niet te laten onderzoeken. Ook het gebinttype geeft geen uitsluitsel over een bouwdatum. De enige mogelijkheid waarmee we dicht bij een datering kunnen komen is door het analyseren van de bewerkingen van de sleutelstukken van de gebinten op stramienen 3 en 4.

Een sleutelstuk is het uiteinde waar de dragende balk, moerbalk of ligger in een staande balk of in een muur met een verzwaring opgelegd is.^{28 29} Een vast sleutelstuk kunnen we zien als het bredere worteleind van de gebruikte boom. *De worteleinden zijn in ieder geval kwalitatief het meest duurzame deel van de hele balk omdat daar de structuur van het hout het dichtst is. Soms hebben balken aan beide einden zo'n worteleind en is die naam feitelijk niet correct. Wanneer het hout enigszins kromgegroeid van structuur is komt deze vorm goed van pas omdat er bij bewerking zo weinig mogelijk goed materiaal verloren gaat. Daarnaast maakt de plaatsing van de balk met de bocht of kromming naar boven de balk sterker. Om die reden zal ook het worteleind de mogelijkheid hebben geboden om zonder toevoegingen het eind van een balk sierlijk te bewerken. Het 'losse' sleutelstuk aan het dunnere eind zorgde dan voor een symmetrische tegenhanger.*³⁰ Direct aansluitend op het ondersteunende korbeel wordt het sleutelstuk van een 'moerbalk' (doorgaans uitsluitend ter plaatse van de woonruimten) met een ingekapte, gezaagde, gegutste of gebeitelde versiering bewerkt.

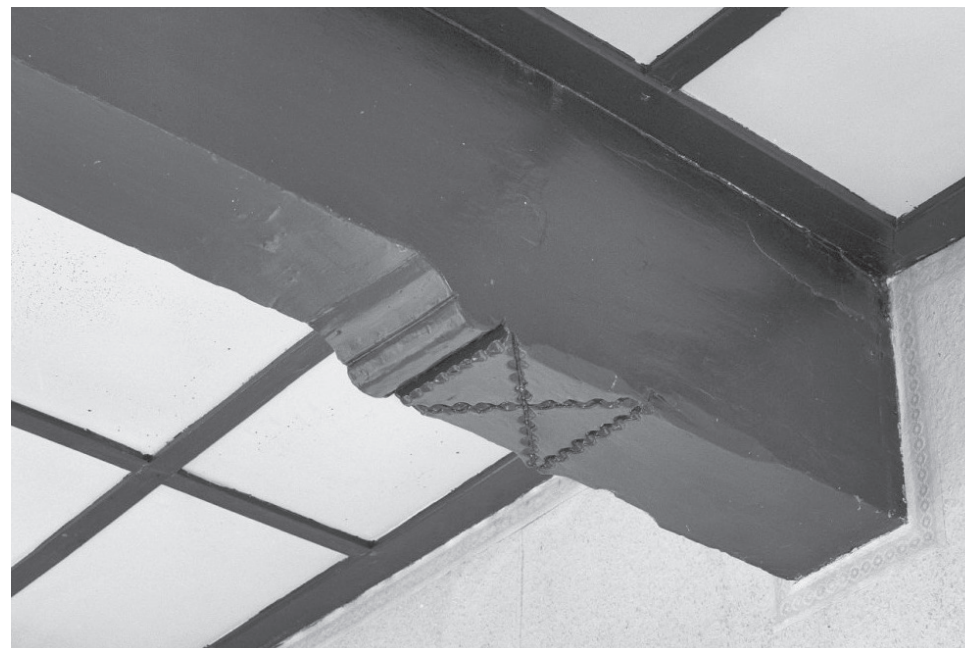
28 Balkzool, Corbel-piece, Sattelholz zijn termen die elders worden gebruikt.

29 Wanneer balken zijn opgelegd in stenen muren worden de sleutelstukken van de beste kwaliteit hout gemaakt zodat ze, wanneer de balkkoppen inrotten door inwatering, meehelpen de constructie (de oplegging) stabiel te houden. notitie: D. Zweers

30 Notitie D. Zweers

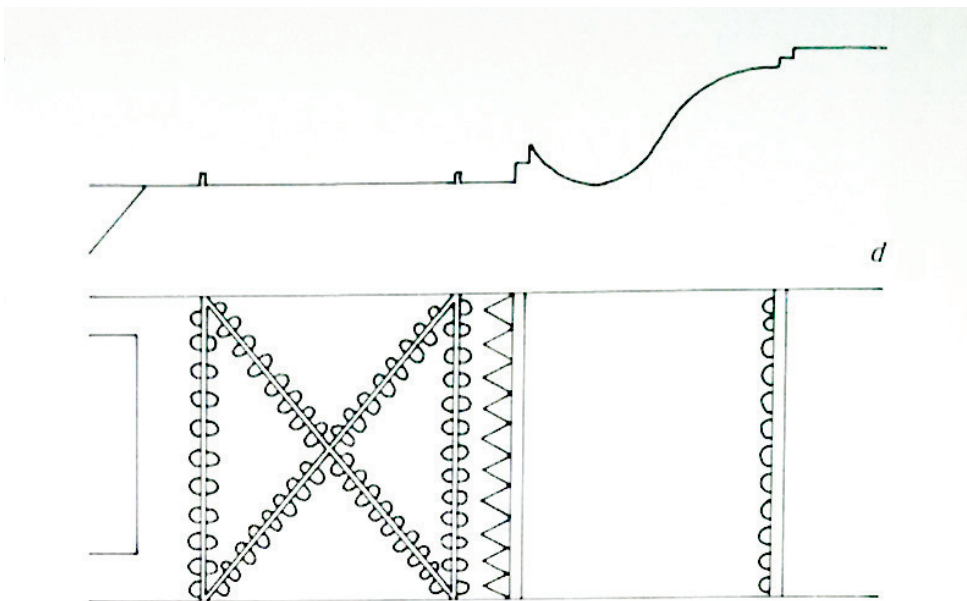
69. Detail van moerbalk met sleutelstuk uit boerderij Hoolstraat 12, Nuland (1593 dendrochronologisch onderzoek), P. Schamp / J. Bertens 2015

70. Geertruidenberg Markt 8 ca. 1505 (dendrochronologisch onderzoek). RCE, L.M. Tangel 1998

71. De Raaij, Baarlo (1611-1623) Napoleonsbaan Zuid 26. RCE, T v.d. Wal 2001

72. Illustratie van het sleutelstuk in Waspik-boven F188 (Vrouwkensevaarsestraat 20) 1609. Restauratie Vademecum

Bij bouwhistorisch onderzoek gaat steeds aandacht uit naar deze elementen omdat de versieringen aanknopingspunten bieden voor een datering van een constructie. Die versiering verrijkte in representatieve ruimten en bezit stijkenmerken die naar de ontstaanstijd van de constructie verwijzen. Soms dragen ze onmiskenbare stijkenmerken en in andere gevallen hebben ze een vormidroom dat kenmerkend is voor een bepaalde periode. Bestudering kan dus bijdragen aan een datering.

Doordat er uit bouwhistorisch onderzoek al van veel sleutelstukken de vorm gedocumenteerd kon worden is het mogelijk ze onderling te vergelijken. Soms is er een datering bekend uit archiefbronnen en de laatste decennia zijn er ook dendro-dateringen bekend geworden. Streekgebonden kenmerken kunnen in veel gevallen worden aangewezen. Aldus hebben we getracht de sleutelstukken te ordenen naar verspreidingsgebied en ze te plaatsen binnen een reeks vergelijkbare voorbeelden. Toevalsfactoren hebben we zoveel mogelijk uit willen sluiten maar het is ondoenlijk om alle relevante materiaal aan gegevens op te sporen.

De vier versierde sleutelstukken van de beide beschreven gebinten op de stramien 3 en 4 van het ankerbalkgebint die de stal overspannen kunnen een aanwijzing zijn dat zich hier mogelijk de woonruimte bevond. Welke van de vier precies als sleutelstuk (los), dan wel worteleind (vast) moet worden aangemerkt konden we niet meer achterhalen. Aan deze twee gebinten is dus mogelijk de oudste kern van de boerderij te herkennen. Dergelijke fraai bewerkte sleutelstukken komen dan ook zelden voor in het bedrijfsgedeelte van een boerderij.³¹ De positie van deze vier elementen is mogelijk te verklaren door ze te zien als behorend tot een ongedeeld vertrek dat als groot ervaren kan worden.

Het is doorgaans aan de wat grotere of voornamere boerderijen voorbehouden om te kunnen beschikken over een groot woonvertrek en daarbij meerdere balken bewerkt te hebben. Zo ook heeft de woonruimte van de nabijgelegen Kartuizerhoeve 'Groot Duijfhuis' in Liempde drie gebintvakken met versierde sleutelstukken. In dat geval zijn alle vier de sleutelstukken voorzien van een in detail van elkaar afwijkende versieringen (afb. 67).³² De hier aangetroffen sleutelstukken hebben ingezaagde en gegutste versieringen en zijn de peerkralen van een eenvoudig afschuining voorzien. Deze sleutelstukken van de balken van de woonruimte in het Groot Duijfhuis komen overeen met die van Goorestraat 1.³³

De sleutelstukken in Goorestraat 1 hebben twee opvallende kenmerken: een 'diagonaalkruis' aan de onderzijde en een beëindiging in de vorm van een kraal. Deze komt enigszins overeen met de laatgotische peerkraal. Daarnaast zijn door middel van diepe zaagsneden afgescheiden halfronde profielen gemaakt en zijn onder meer de

31 Boerderij 'Klein Hoef', Gorp 5 te Hilvarenbeek is één van de uitzonderingen waarbij ook in het schuur- en stalgedeelte sleutelstukken op de ankerbalken zijn aangebracht. Bouwhistoricus Maarten Enderman onderscheid in zijn onderzoek in 2002 door de zwaarte van de balk en de meer uitgewerkte sleutelstukken de locatie van het woonhuis. Het gebintstel dat deel uitmaakte van de gevel had geen sleutelstuk.

32 Mark Bimmel, ABM april 2014

33 Door middel van dendrochronologisch-onderzoek is het bouwdeel waarin de betreffende sleutelstukken zich bevinden gedateerd op 1556. Bouwhistorisch rapport van het Groot Duijfhuis M. Bimmel.

dubbele zaagsneden van het diagonaalkruis voorzien van guts-steken (afb. 31, 63-64). Het losse sleutelstuk (afb. 63) was te herkennen aan de gesmede of 'taaie' nagels waarmee het aan de moerbalk was vastgezet.

Sommige van die diagonaalkruizen is gedateerd; soms exact, soms bij benadering en ook zijn er die door middel van archief- of dendrochronologisch onderzoek intuïtief gedateerd zijn. Naarmate men langer met de studie van dergelijke elementen bezig is, neemt de kans op een intuïtief juiste datering toe.

We proberen ze op grond van vorm en versiering te schikken tussen genoemde reeksen. Het verspreidingsgebied strekt zich uit van Vlaams-Brabant (omgeving Leuven) tot in Groningen en Drenthe. Oostwaarts vinden we deze vormen tot voorbij de Rijn in de omgeving van Kalkar en Xanten. Over de omgeving van Leuven kunnen we weinig zeggen omdat we daarover geen materiaal konden raadplegen. In de omgeving van Arnhem en Nijmegen kennen we enkele voorbeelden uit XVIb (tweede kwart zestiende eeuw) en 1612. We menen dat dit wel ongeveer de noordgrens van het verspreidingsgebied is omdat ons van de IJsselsteden, die goed gedocumenteerd zijn, geen enkel voorbeeld bekend is. De twee noordelijke voorbeelden zijn hoogstwaarschijnlijk uitzonderlijk. We gaan er van uit dat de verspreidingsdichtheid van grote betekenis is en menen daarom dat de grootste dichtheid daar voorkomt waar ook de oorsprong van het verschijnsel gezocht moet worden.³⁴

Welnu; Het gebied tussen Arnhem (vooral Nijmegen) en Sittard van noord naar zuid en het gebied van oostelijk Noord-Brabant tot voorbij de Rijn van west naar oost blijft de diagonaalkruizen te kennen. De grootste dichtheid vermoeden we in Noord-Limburg en het direct aangrenzende Duitse gebied. Natuurlijk moeten we daarbij aantekenen dat beter of minder goed onderzochte gebieden dit beeld kunnen vertekenen. De peerkraal wordt algemeen beschouwd als een gotische siervorm. De oudste voorbeelden dateren nog uit de tweede helft van de veertiende eeuw (onder meer in het kasteel Horn). Tot in de 17e eeuw komt dit soort versieringen voor. Er kan aangenomen worden dat indien de peerkraal (of het profiel) 45 graden schuin omlaag wijst de datering van het sleutelstuk later uitvalt. De oudse voorbeelden waarbij de hoek van de peerkraal steiler zijn zelfs nog 14e eeuws in bepaalde gevallen. Ook geldt dit voor de rijkdom aan versiering aan de onderzijde; die duidt veelal op een jongere datering. Zeker als er aan de onderzijde ondiepe driehoeken te zien zijn. Als de versieringen aan het eind kraalvormig zijn dan is de datering vroeger dan wanneer daar een ojievorm wordt aangetroffen.³⁵

Het diagonaalkruis aan de onderzijde is bij Goorestraat 1 ingezaagd. Van gezaagde versieringen kennen we geen vroege voorbeelden. Wanneer de versieringen gepaard gaan met guts-steekjes langs de randen is een vroege datering onwaarschijnlijk. Een voorbeeld van een vrij primitief bewerkt sleutelstuk is dat van Hoolstraat 12 in Nuland uit 1593 (dendrochronologisch onderzoek Pedro Schamp / Jos Bertens). (afb. 69) Dit

³⁴ Ook bij andere vormen van onderzoek naar bepaalde verschijnselen blijkt dit een vruchtbare onderzoeksmethodiek te zijn.

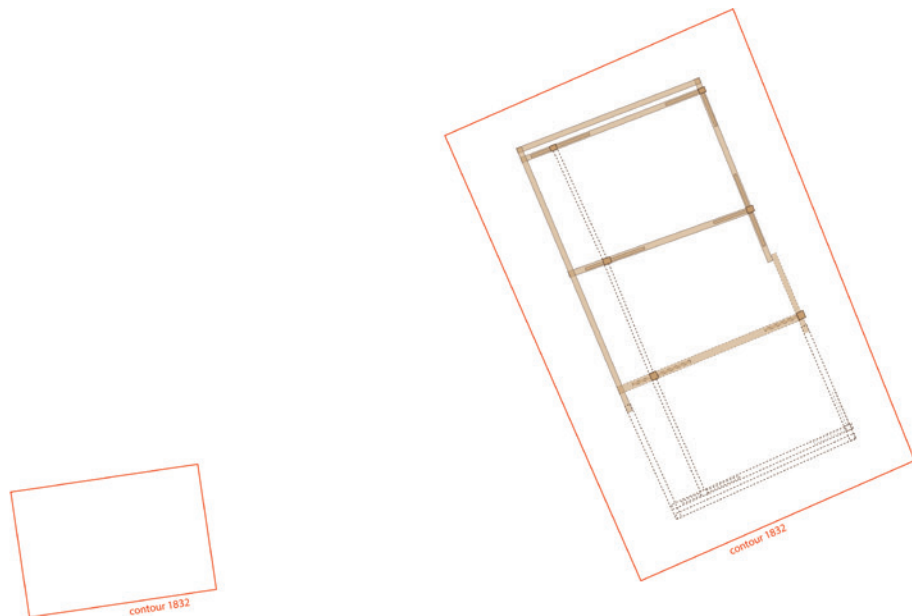
³⁵ Om de beschouwing van de sleutelstukken in een grotere context te plaatsen heeft D. Zweers een tekstuele bijdrage geleverd en referentievoorbeelden aangedragen.

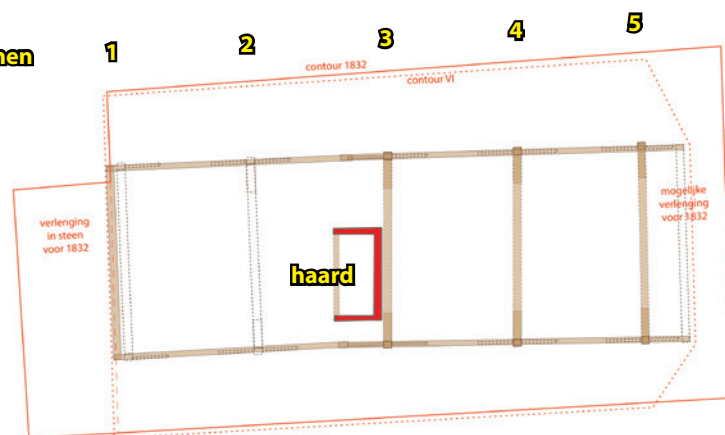
73. Verwersstraat 37 's-Hertogenbosch (1603). RCE, T v.d. Wal 2001

74. Den Eijngel Lennisheuvel 93, Boxtel (ongedateerd). JvL 2015

stramien

sleutelstuk toont een abstracte vorm zonder guts-steken. Het bestaat uit een enkel gezaagd diagonaalkruis dat geflankeerd wordt door twee zaagsneden in de breedte. De beëindiging van het sleutelstuk is hier niet te zien als peerkraal maar als een rond profiel of kraal. Kenmerkend zijn ook de licht uitgeholde hoeken tussen de diagonalen die ook bij Goorestraat 1 aanwezig waren. Eén van de sleutelstukken van het Groot Duijfhuis (1556) en ook van de boerderij uit Budel in het Historisch Openluchtmuseum³⁶ (afb. 67-68) laten een met guts-steken versierd enkel diagonaalkruis zien met licht uitgeholde hoeken en een sobere peerkraal. Ook de sleutelstukken van de balken in kasteel De Raaij in Baarlo (1611-1623) (afb. 71) hebben een dergelijk enkel diagonaalkruis maar dan met een ojief als eindprofiel. De bijna 70 jaar verschil in veronderstelde datering laat zien dat het diagonaalkruis dus een vast thema lijkt en geen eenduidig beeld oplevert.³⁷ Dit doet vermoeden dat de beëindiging van het sleutelstuk; een (peer)kraal of ojief eerder bruikbaar zijn om naar een juiste datering te zoeken. Goorestraat 1 hebben de sleutelstukken een dubbel diagonaalkruis. Een vorm die te vergelijken is met die van de panden Strabrecht 32 in Heeze en Huis Hamerden in Westervoort (met ojief, 1612). Ook de sleutelstukken in het woonhuis Vrouwkensvaartsestraat 20 te Waspik-boven (1609) (afb. 72) kent een ojiefvormige beëindiging maar dan met een enkel diagonaalkruis. Treffend is ook de overeenkomst met de sleutelstukken van het huis Verwersstraat 37 in 's-Hertogenbosch uit 1603 (afb. 73). Zo zien we dat het de enkele en dubbele diagonaalkruizen over een lange periode naast elkaar voorkomen. Vanaf het midden van de zestiende eeuw tot in het begin van de zeventiende eeuw lijkt zich een ontwikkeling af te tekenen die inhoudt dat de peerkraalvorm gelijdelijk plaats maakt voor de ojiefvorm. Op basis van dit vergelijkingsmateriaal kunnen de sleutelstukken met de complexe vormgeving op de oudste gebintonderdelen van Goorestraat 1 in de periode van de laatste helft van de zestiende eeuw tot het eerste decennia van de zeventiende eeuw gedateerd worden.

36 De boerderij uit Budel is in de documentatie van het museum 'voorzichtig' gedateerd op ca. 1700. Gezien de sleutelstukken zal dit echter voor het gebintwerk veel ouder uitvallen.

37 Het gebruik van het diagonaalkruis doet ook denken aan de smidtekens op gesmede gevel-ankers. Daarin is ook een vast thema van een diagonaal kruis geflankeerd door een dubbele streep te herkennen.

7 Samenvatting

Op basis van de analyse van de sleutelstukken kan aangenomen worden dat het gebouw gesticht is tijdens het eigendom van de Kartuziers die tussen 1507 en 1659 de Grote- en Kleine Hoeve in bezit hadden. Dan is het interessant om aan de hand van wat globale bekend is over de geschiedenis van de orde te komen tot een verklaring voor de vraag wanneer men in de gelegenheid was om tot bouwactiviteit te besluiten. De lokale vestiging van de orde heeft natuurlijk ook perioden van grote tegenslag gekend waarin men voor vervolging op de vlucht was en soms goederen moest verkopen om de schulden elders te bekostigen. Hoe aannemelijk is het dan dat men in een dergelijke periode een voorname hoeve bij bouwde? In 1557 geeft de abdij van Luik nog toestemming aan het klooster om kerk en gebouwen te vernieuwen terwijl in 1566 de beeldenstorm losbreekt en de gemeenschap op de vlucht slaat en uiteenvalt. Om de beschadigde onroerende goederen te herstellen maakte men herstelplannen terwijl men voor 40.000,- gulden aan schulden had uitstaan. Om de schuld te vereffenen werd er voor 35.000,- aan bomen verkocht. De tachtigjarige oorlog (1568 tot 1648) moet de eigendommen van de Kartuziers niet veel goed hebben gedaan. Terwijl het kleine aantal kloosterlingen van vluchtadres naar vluchtadres lijken te gaan, werd de nieuwe prior Arnold Havens in 1586 aangesteld. Hij kreeg de opdracht mee om het convent van Sinte Sophia 'geestelijk en materieel' te herstellen.³⁸ Mogelijk dat deze omstandigheden aanleiding gaven voor de bouw van de Kartuizerhoeve Goorestraat 1 en iets zeggen over de datering van het laatst bekende pand. Een andere mogelijkheid voor een andere bouwcampagne kan geïnterpreteerd worden uit de opdracht die Jan van Emmikhoven enkele decennia later meekrijgt. Hij krijgt in 1614 de opdracht om bezittingen in Gelderland en Land van Cuijk te saneren. Daarnaast krijgt hij ook de mogelijkheid om bepaalde goederen op te knappen. Beide periodes 1586 en 1614 zijn wellicht in overeenstemming te brengen met een exactere datering van de aangetroffen sleutelstukken. Mogelijk dat een verder archiefonderzoek eraan bij kan dragen dat in aktes of bouwtekeningen wordt gezocht naar een nauwkeurige datering voor de bouw van Goorestraat 1.

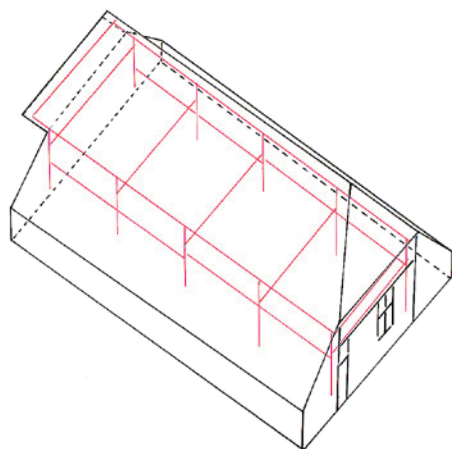
In de hypothese van Dick Zweers is, aangaande de bouwgeschiedenis van de Kartuizerhoeve, de gedachte ontstaan dat de hoeve de gedaante had van een driebeukig hallenhuis. Het gedeelte tussen de stramienien 1 tot en met 5 maakte daarin deel uit van de oudere kern van deze boerderij. Daarbij onderstreept hij dat de contour van 1832 doet denken aan een zogenaamde hoekgevelboerderij die ontstaan is door de uitbreiding aan de westzijde. De vraag daarbij blijft of de bewerkte sleutelstukken refereren aan een woongedeelte of dat de ankerbalken in het midden van de oude boerderij alle voorzien waren van bewerkte sleutelstukken? Het westelijke deel is dan mogelijk als stal gebruikt of misschien was het hele gebouw als woonruimte in gebruik.

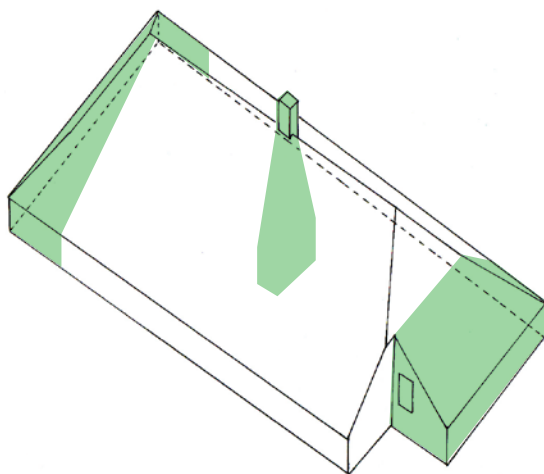
76. Interieur van de middenlangsdeel van een hallenhuisboerderij in Zwartsluis. De koeien stonden in de lagere zijbeuken (1997). P 50 Monumenten in Nederland. Overijssel, R. Stenvert e.a. 1998 RCE.

38

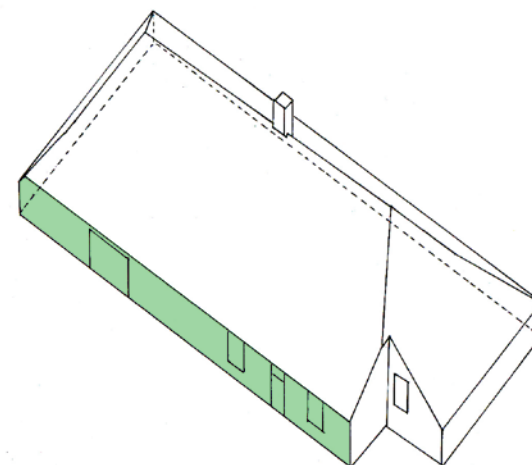
In 1588 bedroeg het aantal kloosterlingen nog maar 6 leden. Kartuziers in het land van de dommel Jan Sanders.

77. Fase 1. Driebeukig hallenhuis met toegangen aan de korte zijden. In rood is schematisch het gebint aangegeven zoals dat er ongeveer uit moet hebben gezien (schoren en korbelen zijn derhalve niet weergegeven). De aanwezigheid van het schuur-overstek aan de oostzijde berust op vergelijkbare boerderijen uit andere onderzoeken. Onze interpretatie uit de analyse van de foto's heeft dit vermoeden niet kunnen bevestigen. JvL 2015.

78. Fase 2. De boerderij wordt aan beide korte zijden uitgebreid, het interieur wordt van een bakstenen schouw voorzien. JvL 2015.

79. Fase 3. De noordgevel wordt naar binnen verplaatst. Daardoor kan men hogere gevelopeningen in de lange gevel maken en meer daglicht naar binnen brengen. JvL 2015.

Otto Wttewaall, die de boerderij voor de aanwijzing tot gemeentelijk monument beschreef, meende in de oude gebinten in de stal een ouder woongedeelte te herkennen. Hij bestempelde het door hem beschreven woonhuis als aangebouwd maar heeft niet kunnen zien dat zich daarin bouwresten bevonden van een oudere bouwfase konden bevinden. Hij heeft de datering van de gebinten (XV/XVI) na de analyse en vergelijking van de sleutelstukken naar ons oordeel vroeg ingeschat.

De analyse van de sleutelstukken biedt een mogelijkheid om twee bij elkaar horende ankerbalken in het houtskelet in de laatste helft van de zestiende eeuw, begin zeventiende eeuw te dateren.

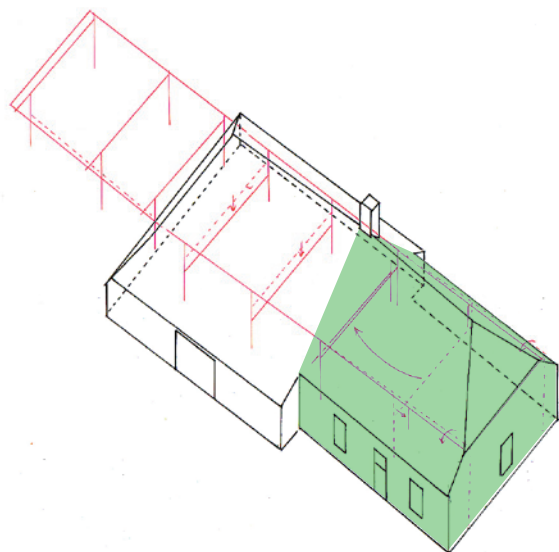
De interpretatie van de foto's van voor, tijdens en na de brand levert het volgende beeld op: het houten gebint van de boerderij is in meerdere fasen ontstaan. Daarbij is geconstateerd dat delen van het oorspronkelijke hallenhuis zich uitstrekten over het oppervlak van het vernieuwde woonhuis uit 1892. Uit de foto's leren we ook dat de gevels van de langgevel-boerderij, zoals die in 1892 ontstond, in meerdere fasen ontstaan zijn. In de twintigste eeuw zijn die aangepast aan de wensen naar stalverbetering.

Uit de archeologische opgravingen kan geconcludeerd worden dat de hoekverdraaiing die in de fundering te zien is ook in het gebint zichtbaar was. Aan de hand van verschillende oude funderingen is aan te tonen dat de boerderij voorafgaand aan de verbouwing van 1892 grotendeels uit baksteen bestond en dat ook interieuronderdelen zoals een scheidingsmuur en de schouw uit het oude huis zijn gehandhaafd. Het aangetroffen bodempakket en relatief grote aandeel veel 'jonge' vondsten zoals scherven en kleipijpjes doen vermoeden dat de voorganger van deze Kartuizerhoeve op een andere plek gezocht moet worden.

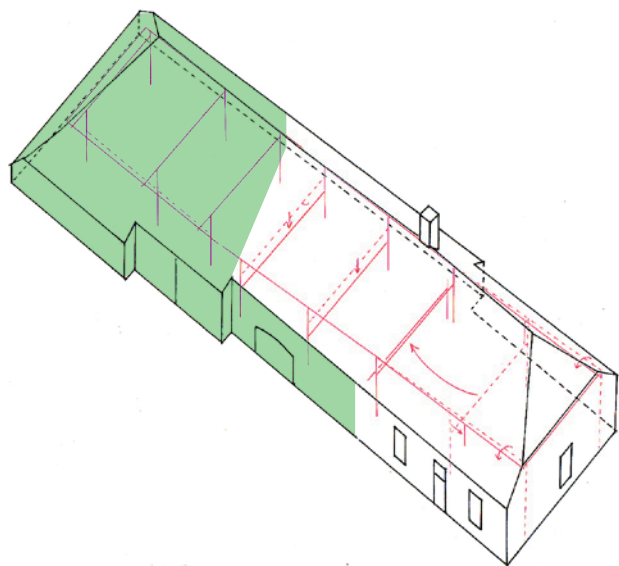
8 Hypothesen voor de oudste bouwfase.

8.1 Eerste hypothese

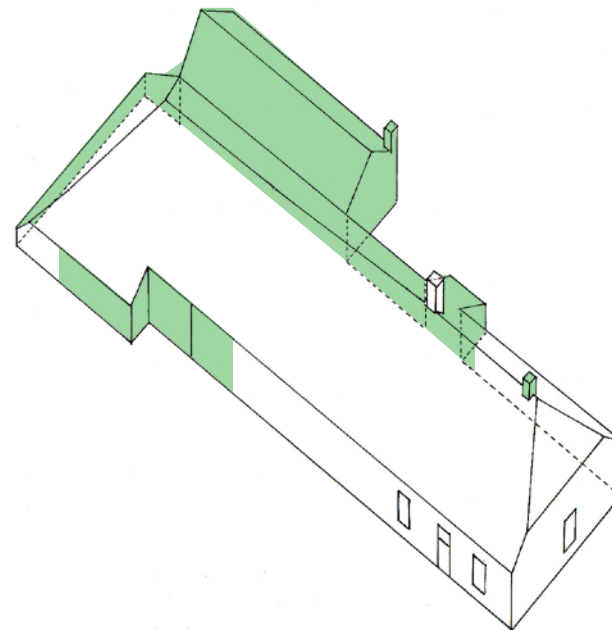
Zowel Zweers als Wttewaall gaan ervan uit dat de oudste gebinten op de stramienen 3 en 4 nooit van hun plek zijn geweest. Aangezien de knik in de posities van de ankerbalkgebinten nog steeds in het gebouw aanwezig was is aan te nemen dat de gebinten 3 en 4 inderdaad na oprichting niet van hun plek geweest zijn. Wat door de beschouwingen van kaarten en foto's van de brand buiten kijf staat is dat de eerste vier gebintvakken (met zijbeuken) de contouren van het oudste gebouw aangeven. Als we de theorie van Zweers en Wttewaall met de analyse van het erf rond 1832 vergelijken dan zou het woongedeelte destijds aan de oostkant, in plaats van aan de westzijde, gelegen hebben. De hoekgevel aan de westzijde heeft dan tot de stal/schuur behoord zoals bij de boerderij in Giersbergen (afb. 13). Deze westzijde is echter de zone waarin de stookplaats zich bevond en waarvan aangenomen kan worden dat deze als primaire woonruimte in gebruik was. Het is een logisch vervolg dat men bij de verbouwing in 1892 aan de indeling van het oude huis vasthield. In het westelijke deel van het gebouw zijn ook door de archeologen oudere funderingen en muren waargenomen waarvan het

80. Fase 4. In 1891-92 worden plannen gemaakt voor het vernieuwen van het hele gebouw. Men vernieuwt het woonhuis terwijl de oude stal blijft staan. In rood de aanpassingen die in deze fase aan het gebint worden gedaan. Met het gebint van de gesloopte Vlaamse schuur wordt de boerderij verlengd. JvL 2015.

81. Fase 5. De noordgevel van de stal wordt naar binnen verplaatst en gelijk getrokken met het nieuwe woonhuis. De achtergevel is nog niet vernieuwd. Delen van het schuurgedeelte worden nog in hout opgetrokken. JvL 2015.

82. Fase 6. De noordgevel wordt verder doorgetrokken zodat er een hogere schuurdeur mogelijk is. De oude achtergevel wordt vernieuwd. Later wordt de boerderij aan de zuidzijde vergroot. Gevelopeningen in de stal worden vergroot of gedicht. JvL 2015.

waarschijnlijker is dat die bij een woongedeelte behoren. Daardoor kan de hypothese van een oostelijk gelegen woongedeelte niet geheel ondersteund kan worden.

8.2 Tweede hypothese

In de tweede hypothese, voortkomende uit de beschouwing van onder andere het kaartmateriaal, heeft het woonhuis altijd aan de westkant gelegen. Als de gebruiksfunctionele relaties op de oude kaarte uiteen gezet worden liggen de zichtbare bijgebouwen lop een logische plek ten opzichte van een woongedeelte aan de westzijde. In dat geval concluderen we dat de onderdelen van het gebint met de bewerkte sleutelstukken zich in het bedrijfs gedeelte (stal) bevonden. Het lage gebint kan volgens onze analyse van de 'brandfoto's' uit het woonhuis naar de stal verplaatst zijn nabij het gebint op stramien 3. Uit de foto's blijkt dat delen van het houtskelet zich nog boven de zoldervloer van het woonhuis bevonden. Van boerderijen met sleutelstukken in woon- en bedrijfs gedeelte is maar een enkel voorbeeld bekend.³⁹ Het stal gedeelte werd meestal soberder uitgevoerd dan de leefruimte voor de bewoners. Aansluitend op deze hypothese kan de archeologische vondst S031 tussen de stramienen 6 en 7 met deze interpretatie in verband worden gebracht. In de ondergrond is op die plaats in de lengterichting van de boerderij een verkleuring gevonden waarvan de vorm doet denken aan een goot vanuit een stal- en schuurgedeelte. Dat het oostelijke eind van het hoofdgebouw zoals dat in 1832 bestond niet de functie van woonhuis maar van stal had is hierdoor aannemelijk. Aan het zuidelijke vlak van de gebintstijl van stramien 3 waren bouwsporen te zien die doen vermoeden dat het oorspronkelijke 'hallenhuis' een midden-langsdeel had. In de middenbeuk van de stal en in het woonhuis hebben de ankerbalken vermoedelijk hoger geplaatst dan in de laatst bekende situatie.

8.3 Derde hypothese

Een derde hypothese leidt tot heel andere interpretaties van het onderzoek. Als we de hypothese die leidt tot het 'woonstalhuis', waarin we aannemen dat mens en dier onder één dak leefden, loslaten komen onze interpretaties in een heel ander daglicht te staan. In de derde hypothese brengen we de oorspronkelijke locaties van de gebinten met de bewerkte sleutelstukken (stramienen 2 en 4) in verband met uitsluitend een woonfunctie. Dat betekent dat het gebouw aan de oost- en westzijde van de stookplaats voor wonen bestemd is geweest. In dat geval zou het kunnen gaan om een vrijstaand woonhuis met dubbelbewoning. Als er sprake was van een boerenbedrijf dan moet de bedrijfsfunctie in overige bijgebouwen op het erf zijn ondergebracht. De afmeting hoeft dan niet per se overeen te komen met de afmetingen van het archetype driebeukig hallenhuis van 4 traveeën lang. Bewijzen hiervoor zijn door het beperkte onderzoek niet aan te tonen. Wel is het een interessante onderzoeksvraag als we ons afvragen of de driebeukige structuur altijd in eerste opzet gerealiseerd was of uit vergrotingen ontstond?

8.4 Eindconclusie

De tweede hypothese lijkt op basis van de bestudering van de brandfoto's het meest reëel. Het driebeukige hallenhuis met midden-langsdeel heeft voor 1832 twee uitbreidingen gekend (afb. 77-82). Aan de stalzijde werd mogelijk door het verlengen van het dakschild boven het schuuroverstek de boerderij uitgebreid. Het woonhuis werd aan de westzijde uitgebreid. In dit aangebouwde gedeelte was plaats voor één of twee kamers waar mogelijk een kelder onder gelegen was. Op dat moment heeft de boerderij de opzet van een hoekgevelboerderij gekregen. Bij de verbouwing uit 1892 werd eerst het woonhuis vernieuwd. Daarbij bleven delen van de funderingen in de grond en het gebintplaten op de zolder van het woonhuis op hun plaats. In het interieur bleef de stenen schouw gehandhaafd. Delen van het gebint op stramien 2 (ankerbalk en delen van de stijlen) bewaard voor hergebruik in het bedrijfsgebouw. Uit het metselwerk van de gevels en het gebint weten we dat toen het woonhuis gereed was de gevels van de stal werden vervangen en de constructie werd aangepast. Bij die gelegenheid werden de bewaarde onderdelen van het gebint uit het woonhuis op een lagere positie in de stal gemonteerd. Zo werd de constructie aangepast om een grote lager geplaatste zolder te dragen. Vervolgens kwam een tweede verlenging tot stand waarbij een gedeelte van het houtskelet van de gesloopte Vlaamse schuur werd hergebruikt. In die volgroei staat had de boerderij de gedaante van een langgevelboerderij, een term die later als typeaanduiding werd gebezigd zoals nu nog het geval is. De boerderij, die we nu aanduiden als vertegenwoordiger van het langgeveltype had niettemin in zijn kern vele kenmerken behouden van een ouder huistype dat tegenwoordig wordt aangeduid als 'hallenhuis'. In de periode na 1892 is het gebouw aan de noordzijde versmald ten behoeve van hogere inrijpoorten. Aan de zuidzijde kwam in de periode tussen 1900-1930 uitbreidingen tot stand ten behoeve van onder andere extra stalruimte. Het schuurgedeelte is later volledig als koeienstal in gebruik genomen. Vanuit ontwikkelingen in de landbouw werden vooral de gevels en inrichting van de stal aangepast.

Een sterke aanwijzing dat deze boerderij in het bezit was van en werd onderhouden door de Kartuizers menen we te vinden in de toepassing van de zware eiken balken in de gebinten en de fraai bewerkte sleutelstukken daaraan. Door onze analyse is de bouwperiode in het midden zestiende begin zeventiende eeuw bepaald. Dit blijkt ook uit de verkoop van de boerderij door de kartuizers aan weduwe Jan Santegoeds en Jan Roeloff Santegoeds in 1659. Hierdoor kan men zeggen dat het in dit onderzoek wel degelijk om een Kartuizerhoeve ging. Het blijkt nergens uit dat het laatst bekende gebouw, zelfs maar voor een deel, al in 1507 bestond. Naar alle waarschijnlijkheid was het laatst bekende gebouw het resultaat van een herbouw van een oudere hoeve die vermoedelijk elders op Kleinder Liempde heeft gestaan, één waarvan de resten zich mogelijk nog in de nabijheid onder het grondoppervlak verborgen houden.

9 Bronnen

J.G.M. Sanders, Kartuizers in het land van de Dommel. Klooster Sint-Sophia van Constantinopel bij 's-Hertogenbosch, 1466-1641. Woudrichem (Picture Publishers), 2012

D. Bol, Rapportage Archeologisch onderzoek Goorestraat 1. 2015

Restauratievademecum, Zeist (RdMz), 1986 (voor dit blad), DOCblad "Houtconstructie" 24-3

<http://rijksmonumenten.nl>

<http://www.bhic.nl>

<http://www.brabantbekijken.nl/2012/11/waar-zaten-ze-niet-de-kartuizers-van.html>

John van Lierop

architectuur / bouwhistorie / restauratie

Jan Heijnsstraat 29, 5041 GB Tilburg / 06-54697524

www.johnvanlierop.com / info@johnvanlierop.com